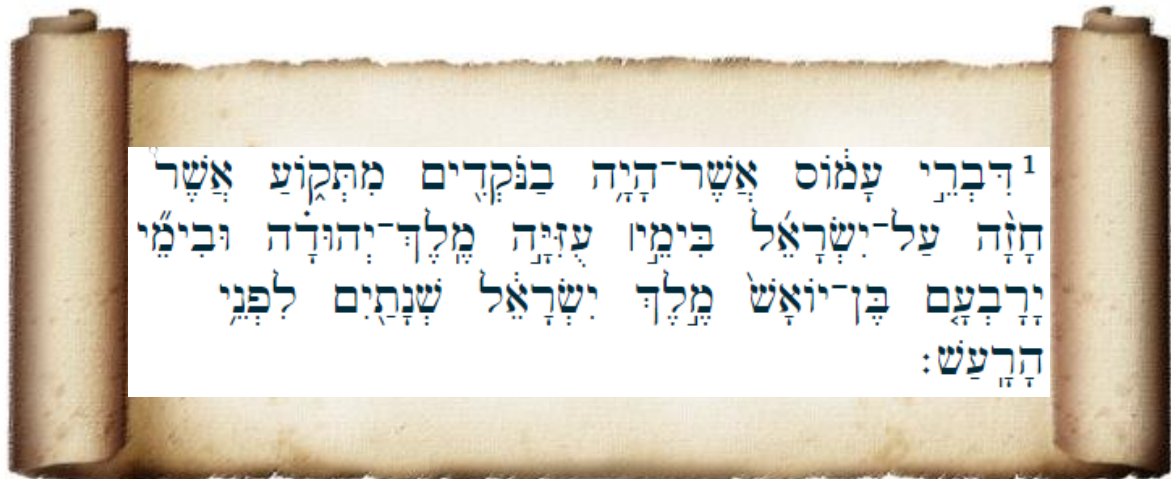

Amos, klokkenluider van alle tijden?

*De relevantie van de profeet Amos voor de
hedendaagse sociaaleconomische situatie.*

Cees Bakker

Studentnummer: 1501194

Vakgebied: Sources

Opleiding: master predikant

Protestantse Theologische Universiteit te Amsterdam

Datum: 12-01-2023

Begeleider: prof. dr. K. Spronk

Beoordelaar: dr. G. van Klinken

Verklaringenblad masterthesis

Naam student: Cees Bakker

Titel masterthesis: Amos, klokkenluider van alle tijden? De relevantie van de profeet Amos voor de

VERKLARING VAN ORIGINALITEIT

Hierbij verklaar ik dat bovengenoemde masterthesis uit origineel werk bestaat. De thesis is het resultaat van mijn eigen onderzoek en is alleen door mijzelf geschreven, tenzij anders aangegeven. Waar informatie en ideeën uit andere bronnen zijn overgenomen, wordt dat expliciet, volledig en op passende wijze vermeld in de tekst of in de noten. Een bibliografie is bijgevoegd.

Plaats, datum:

Urk, 12-01-2023

Handtekening:

TOESTEMMINGSVERKLARING

Hierbij stem ik ermee in dat bovengenoemde masterthesis na goedkeuring beschikbaar wordt gesteld voor opname in de bibliotheekcollectie en dat de metadata beschikbaar worden gesteld aan externe organisaties en/of door de PThU worden gepubliceerd.

Verder verleen ik (de bibliotheek van) de PThU

wel

niet

toestemming voor het opnemen van de volledige tekst in een via internet of anderszins openbaar toegankelijke database. (Deze toestemming betreft alleen de openbaarmaking van de masterthesis, zonder verdere overdracht of beperking van het auteursrecht van de student.)

Plaats, datum:

Urk, 12-01-2023

Handtekening:

Inhoudsopgave

0. Woord vooraf	p. 4
1.0 Inleiding	p. 5-10
1.1 Onderwerp	
1.2 Methodologie	
1.3 Overzicht van deze thesis	
2.0 De profeet Amos	p. 11-18
2.1.0 Het CV van Amos	
2.1.1 Het optreden van Amos	
2.1.2 Het Bijbelboek Amos	
2.1.3 De auteur van het Bijbelboek Amos	
2.2.0 De doelgroep	
2.2.1 Israël: het ontstaan van het tienstammenrijk	
2.2.2 Afgoderij	
2.2.3 Politieke context	
2.2.4 Economie	
2.3 Samenvatting	
3.0 De sociaaleconomische praktijk in Israël	p. 19-32
3.1.0 Relevante Bijbelteksten	
3.1.1 Mensenhandel	
3.1.2 Onderdrukking en seksueel misbruik	
3.1.3 Onrechtmatig verkregen bezit	
3.1.4 Oneerlijke handel	
3.1.5 Corruptie	
3.1.6 Buitensporige consumptie	
3.2. Samenvatting	
4.0 De reactie van de profeet Amos	p. 33-49
4.1 Wat is bijzonder in de boodschap van Amos?	
4.1.1 Afgoderij afgekeurd	
4.1.2 Profetie van ramspoed	
4.1.2.1 Géén leger meer	
4.1.2.2 Samaria verwoest	
4.1.2.3 Het volk in ballingschap	
4.1.2.4 Het einde van Israël	
4.1.3 Het fundament van de boodschap	
4.2 Samenvatting	

5.0 De blijvende relevantie van de profetie van Amos	p. 50-60
5.1 Overeenkomsten met onze tijd?	
5.1.1 Mensenhandel	
5.1.2 Onderdrukking en seksueel misbruik	
5.1.3 Onrechtmatig verkregen bezit	
5.1.4 Oneerlijke handel	
5.1.5 Corruptie	
5.1.6 Buitensporige consumptie	
5.2 Wat kunnen we leren van de boodschap van Amos?	
5.3 Hoe evalueer ik zijn boodschap?	
5.4 Is er een begaanbare weg?	
5.5 Samenvatting	
6.0 Conclusies	p. 61-62
6.1 Tien conclusies	
6.2 Tot slot	
7. Literatuurlijst	p. 63-65

0. Woord vooraf

Deze thesis is voor mij het laatste onderdeel van de Master Theologie: Gemeentepredikant. Ik heb deze studie aan de PThU gevolgd naast mijn werk als docent economie in voortgezet onderwijs. In eerste instantie was het de bedoeling om de thesis in 2020 te schrijven. Door corona is alles echter anders verlopen dan ik gehoopt en gepland had.

Want in september 2020 begon voor mij een nieuw intensief cursusjaar; naast het volgen van colleges volgen, begon ook de stage in de hervormde gemeente van Nunspeet. Dat betekende voor mij: catechisaties geven, pastorale bezoeken, kerkenraadsvergaderingen bijwonen, stageopdrachten uitvoeren en regelmatig preken. De stage werd gecombineerd met de studie, waarbij diverse uit te voeren stageprojecten waren gerelateerd aan de te volgen cursussen.

In april 2022 heb ik het laatste onderdeel van de studie afgerond en kon ik eindelijk aan de thesis beginnen. Maar op dat moment werd ook een sluimerende twijfel in mij wakker; ik twijfelde aan mijn thesisonderwerp. Toen ik in gesprek kwam met een collega en hem vertelde over mijn thesisonderwerp, vertelde hij mij dat hij 36 jaar geleden over precies hetzelfde onderwerp een scriptie had geschreven. Na het lezen van zijn scriptie heb ik besloten om een nieuw onderwerp te kiezen.

In overleg met mijn scriptiebegeleider, heb ik mij in mei en juni georiënteerd op een nieuw onderwerp aan de hand van door hem extra aangereikte literatuur en Bijbelteksten. Begin juli heb ik een nieuwe thesisvoorstel geformuleerd en kon ik van start. Ik merkte wel bij mijzelf dat ik het steeds moeilijker begon te vinden om iedere keer weer de motivatie op te brengen om aan dit laatste onderdeel te werken. Als ik spreek vanuit mijn gevoel, dan denk ik dat zeven jaar lang studeren in combinatie met werken en preken, toch wel zijn tol heeft geëist.

Dat geldt niet alleen voor mij, maar ook voor mijn gezin. En daarom wil ik allereerst mijn lieve vrouw Alie bedanken. Bedankt, dat je al die jaren mij de mogelijkheid hebt gegeven om te kunnen studeren. Dank voor al je tijd en energie die je hebt opgeofferd, dank voor je steun op de momenten dat ik het moeilijk had en dat je mij gedragen en verdragen hebt.

En dan de kinderen, Teunis, Jasmijn en Cobie. Dank voor jullie begrip! Jullie hebben het toch al die tijd moeten doen met een studerende vader en ik voel mij wel eens schuldig omdat ik zoveel tijd van jullie geroofd heb.

Mijn scriptiebegeleider, prof. dr. Klaas Spronk zeg ik dank voor de manier waarop hij mij begeleid heeft. Bedankt voor uw geduld, meeleven, snelle reacties en constructieve feedback! Ook dank ik dr. Gert van Klinken. Bedankt voor uw nauwkeurige en scherpe opmerkingen.

Hoe heb ik het schrijven van deze scriptie ervaren? Eerlijk gezegd, heb ik heb er van genoten! Het thesisonderwerp stelde mij voor een hermeneutisch uitdaging en ik vond het heerlijk om daar mee bezig te zijn. Ik hoop dat ik met de opgedane kennis in de toekomst iets mag betekenen voor de mensen om mij heen.

Cees Bakker

Urk, 12 januari 2023

1.0 Inleiding

Aanleiding onderzoek

Vanuit mijn economische achtergrond als docent economie in het Voortgezet Onderwijs heb ik in de oriëntatiefase na zitten denken over de problemen die inherent zijn aan het kapitalistisch systeem van de laatste decennia. Ik heb daarbij voorlopig de volgende problemen gesignaleerd. Ten eerste neemt het vermogen van de rijken – kapitalisten - steeds verder toe en daarmee ook de kloof tussen rijk en arm. In de tweede plaats gaat het binnen het kapitalisme om winstmaximalisatie. Daarbij is het maatschappelijk belang van ondergeschikt belang. Vervolgens is het principe van de vrije markt een bedreiging voor onze leefomgeving. Denk alleen maar aan de uitstoot van broeikasgassen.

Het meest bedreigende probleem vind ik zelf dat de markt de regels bepaalt. Met het gezegde ‘geld is macht’ vrees ik het ergste als het gaat om het perspectief van een goede economie die tot zegen kan zijn voor heel de samenleving.

Vanuit mijn economische achtergrond in combinatie met de studie theologie vraag ik mij daarom af of we de geschetste problemen ook tegen komen in het Oude Testament. Als dat namelijk zo is, dan kunnen inzichten die het resultaat zijn van een analyse van de sociaaleconomische situatie in het oude Israël universeel helpend zijn bij het onderzoeken van de huidige sociaaleconomische problematiek.

Al lezend en bladerend in het OT ben ik uitgekomen bij de profeet Amos. Als uitgangspunt voor mijn thesis heb ik daarom in eerste aanleg gekozen voor diens door geloof ingegeven visie op verschillen tussen rijk en arm. Op basis van een eerste verkenning, merk ik bij mijzelf dat dit thema mij wel intrigeert. Er groeit bij mij steeds meer motivatie om genoemde teksten met hun implicaties verder uit te diepen.

1.1 Onderwerp

Het probleem dat in de tijd van de profeet Amos speelt, is dat van grote sociale ongelijkheid en wantoestanden zoals sociaaleconomisch onrecht. De armen – machtelozen – worden uitgebuit en vernietigd door de rijken (machtigen). Dat laatste betekent concreet dat de leefregels van de Thora in de praktijk losgelaten worden. Daardoor valt niet alleen de bescherming van de armen weg, maar ook die van de leefomgeving. Het land moest immers om de zeven jaar braak liggen om te kunnen herstellen.¹ Dit onderzoek focust zich op het sociaaleconomisch systeem van het tienstammenrijk in de tijd dat Amos daar optrad als profeet.

Wetenschappelijke relevantie

Het gaat om een goede analyse van de situatie in het oude Israël op basis van moderne inzichten in de economie. De inzichten die verworven zijn door dit onderzoek kunnen bijdragen aan de analyse van de huidige economische problematiek.

Praktische relevantie

Ik hoop dat dit onderzoek resulteert in praktische toepassingen.

---

¹ Zie bijvoorbeeld Exodus 23:10 en 11. Elk zevende jaar moest het land met rust gelaten worden en mocht er niet worden gezaaid of geoogst. De armen mochten eten van wat er nog vanzelf groeide op het land. Als er daarna nog iets overbleef, dan was dat voor de dieren van het veld. Het sabbatsjaar gold niet alleen voor de akkerbouw maar ook voor de wijngaard en de olijfgaard.

Overzicht van het onderzoeksveld

Roland Boer stelt in zijn boek *The Sacred Economy of Ancient Israel* dat het heilige in Israël vervlochten was met het met het economische leven.² Boer noemt de economie van het oude Israël heilig, omdat heel het dagelijkse leven - de economie inclusief - doortrokken was van het heilige.³ Het heilige was een vast onderdeel van het economische leven.⁴

Die band tussen het heilige - of de Heilige - en het economische leven ten tijde van Amos is duidelijk losgelaten. Er is sprake van sociaaleconomisch onrecht dat leidt tot een groeiende kloof tussen rijk en arm. Walter Brueggemann ziet dat ook in onze tijd gebeuren. In zijn boek *Theology of the Old Testament* omschrijft hij het economisch systeem, het kapitalisme, als een dominant, dodelijk, technisch, militair consumentisme.

Op diezelfde lijn zit ook Bob Goudzwaard met zijn boek *Kapitalisme en vooruitgang*. Goudzwaard beschrijft de samenhang tussen het geloof in de vooruitgang en het kapitalisme. De westerse mens heeft invloed op zijn op zijn eigen geluk en kan zijn eigen vooruitgang scheppen om 'verloren paradijs' terug te winnen. Dit kan bereikt worden door een zo groot mogelijke stroom van consumptiegoederen. Wat geconsumeerd wordt, moet echter eerst geproduceerd worden. Deze productie komt op een steeds hoger niveau te liggen dankzij de vooruitgang van de techniek. De keerzijde is dat deze 'onbegrensde' productie tegen haar grenzen aanloopt. Mensen en de omgeving blijken kwetsbaar te zijn en gaan er juist op achteruit in plaats van vooruit.

Een mens wordt in het kapitalistisch systeem namelijk niet langer als mens gezien, maar als productiefactor. Door overconsumptie dreigen er grondstoftekorten en ontstaat er steeds meer milieuvervuiling. De temperatuur van atmosfeer stijgt door een teveel aan energieverbruik. En toch wil de westerse wereld haar materiële welvaart niet opgeven en is ze wellicht bereid om de benodigde grondstoffen en energie met geweld veilig te stellen. Het geloof in de vooruitgang neemt haast afgodische trekken aan.⁵

De vraag is, hoe we uit deze negatieve spiraal kunnen ontsnappen. Brueggemann stelt dat het juist het getuigenis van het Oude Testament als alternatief kan dienen voor het dominante metaverhaal, het technologisch militair consumentisme.⁶ Dit getuigenis is revolutionair, transformerend en omverwerpend. Transformerend van bijvoorbeeld het militair consumentisme naar een rechtvaardige samenleving waar 'vrede op aarde' heerst.

Een mogelijk alternatief economisch systeem dat gebaseerd is op het Oude Testament, wordt beschreven door Roland Boer. Hij noemt dit systeem het 'subsistence regime'. Het doel van de heilige economie van Israël was om in de basisbehoeften voor levensonderhoud te voorzien. Dit bestaansminimum was gericht op overleving door middel van diversiteit, voedselzekerheid, risicospreiding en optimaal gebruik van hulpbronnen.⁷

---

² Roland Boer, *The sacred economy of ancient Israel*, Louisville, Kentucky, Westminster John Knox Press, 2015, p. 5.

³ Roland Boer, *The sacred economy of ancient Israel*, p. 8.

⁴ Roland Boer, *The sacred economy of ancient Israel*, p. 82.

⁵ B. Goudzwaard, *Kapitalisme en vooruitgang*, Assen: Van Gorcum & Comp. B.V., 1982, p. 184.

⁶ W. Brueggemann, *Theology of the Old Testament: testimony, dispute, advocacy*, Minneapolis, Fortress Press, 1997, pp. 718-719.

⁷ Roland Boer, *The sacred economy of ancient Israel*, p. 199, 236.

In de tijd van Amos was een klassenmaatschappij ontstaan. De rijke bovenlaag verdedigde hun positie ten koste van de armen. Ook Wagner Tsukamoto focust zich op het Oude Testament om tot een oplossing van economische conflicten in sociale interacties te komen. Wagner ziet in de tekst van het Oude Testament een latente aanwezigheid van maatschappelijke contracten. Dat is zeker een aspect dat van belang kan zijn om een rechtvaardige economische samenleving te kunnen realiseren.

Dat er een verband tussen het Oude Testament en economie bestaat, wordt ook erkend door Roel Jongeneel in zijn boek *Economie van de barmhartigheid*. Het volk heeft de wetten die onderdeel uitmaken van Gods verbond, overboord gegooid. Er is wel veel godsdienst, maar men dient God niet van harte. Er is een samenleving zonder gerechtigheid ontstaan, die gekenmerkt wordt door sociaaleconomische misstanden. Veel mensen zijn het slachtoffer geworden van armoede en onderdrukking.⁸ Dat het volk God en hun naaste niet van harte liefheeft, is in strijd met de tien geboden (Ex. 20:1-17).

Wat dat betreft, lijkt de tijd van Amos op die van nu. In zijn boek *Geloof en economisch handelen* schrijft Arie van der Rijst dat de moderne westerse zakelijke wereldbeschouwing uitgaat van een scheiding tussen het heilige en wereldse leven. Er zijn echter ook mensen die op basis van hun levensbeschouwing hun handelen laten bepalen.⁹ Van der Rijst geeft in zijn boek inzicht in de invloed van religie op het economisch handelen.¹⁰

Een van de krachten die ons economisch handelen beïnvloedt, is ontdekt door de verlichtingsdenker en econoom Adam Smith (1723-1790). Smith spreekt in zijn werk¹¹ over 'de accumulatie van het kapitaal als natuurwet, als innerlijke logica'.¹² Kapitaal heeft net als bijvoorbeeld de zwaartekracht haar eigen wetmatigheid. De wet van het kapitaal is, dat ze zichzelf vermeerdert door winst te maken in het ruilproces. Heel de samenleving wordt dienstbaar aan het kapitaal. Uiteindelijk neemt bij Smith het kapitaal de plaats van God in.¹³ De theorie van Smith staat voor een groot deel aan de wieg van het kapitalisme.

Samenvatting probleem

Het kapitalisme zoals we dat nu kennen, is een concurrent van het christelijk geloof omdat de vertegenwoordigers van het kapitalisme - de rijken en / of machtigen - zich niet aan de ethische en morele waarden houden die van 'hogehand' opgelegd zijn. Daarom ontstaan er problemen zoals: onderdrukking van de armen, hebzucht, rechtsongelijkheid en milieuschade. Om het in Wagners woorden te zeggen: een win-verlies situatie in plaats van een win-win situatie. Om een goed sociaaleconomisch systeem te realiseren moeten de deelnemers zich dus houden aan de regels van een ethisch en moreel waardencontract.

---

⁸ R.A. Jongeneel, *Economie van de Barmhartigheid, een christelijk-normatieve visie op economie*, Kampen: Kok, 1996, pp. 70-78.

⁹ A. van der Rijst, *Geloof en economisch handelen*, Kampen: Kok Voorhoeve, 1996, p. 21.

¹⁰ A. van der Rijst, *Geloof en economisch handelen*, p. 11.

¹¹ De hier bedoelde werken van Adam Smith zijn: *The Theory of Moral Sentiments* (1759) en *An inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776).

¹² T. Hoekstra, *Economie en Geloven*, p. 171.

¹³ T. Hoekstra, *Economie en Geloven*, p. 174.

Probleemstelling

Welk vraagstuk wil ik nu eigenlijk oplossen, en waarom? Het probleem van toen en ook van nu is ontstaan door rechtsongelijkheid. Deze rechtsongelijkheid veroorzaakt een kloof tussen mensen; of je bent rijk of je bent arm. Het probleem wordt het meest gevoeld door de armen. Veel armen komen ondanks al hun arbeid toch in de schulden. Ze komen daarmee in een neerwaartse spiraal terecht. In de tijd van Amos is dit probleem ontstaan omdat de Israëlieten zich niet aan de leefregels van de Thora hielden.

In de tijd van Amos werd het sabbatsjaar niet meer gehouden. Armen bleven in de schulden zitten en moesten zichzelf verkopen als slaaf. Er werd niet alleen aan de armen onrecht gedaan, maar ook aan de leefomgeving. Waarschijnlijk werd het land om de zeven jaar geen rust meer gegund om op adem te komen. Dit leidde tot uitputting van de grond.¹⁴

Doelstelling

Het onderzoeksdoel is een goede analyse van de sociaaleconomische situatie in het oude Israël op basis van moderne inzichten in de economie. De resultaten van deze analyse worden gebruikt om de huidige economische problematiek te analyseren.

Hoofdvraag en deelvragen

Dit bracht mij tot de volgende hoofdvraag voor deze thesis:

In hoeverre is de boodschap van de profeet Amos relevant bij de evaluatie van de huidige sociaaleconomische problematiek rondom arm en rijk?

De volgende deelvragen helpen mij om een antwoord op deze hoofdvraag te vinden:

1. Wat kunnen we zeggen over Amos en het Bijbelboek dat zijn naam draagt?
2. Wat is de sociaaleconomische praktijk van het tienstammenrijk in de tijd van de profeet Amos?
3. Wat is de reactie van profeet Amos?
4. Wat zijn de overeenkomsten tussen de tijd van het tienstammenrijk en onze tijd met betrekking tot het sociaaleconomisch systeem?

---

¹⁴ <https://bijbelenonderwijs.nl/de-bijbel-en-de-basis/sabbatsjaar/> (d.d. 16-09-2022).

1.2 Methodologie

Om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden heb ik deze verdeeld in vier deelvragen: het Bijbelboek Amos, de sociaaleconomische praktijk van het Tienstammenrijk, de reactie van de profeet Amos en de overeenkomsten tussen de sociaaleconomische praktijk van het tienstammenrijk en die van onze tijd. Deze vier deelvragen of aspecten zullen met behulp van primaire en secundaire literatuur onderzocht en besproken worden.

Elk aspect is uitgewerkt in een hoofdstuk. Aan de hand van commentaren is de profeet Amos onder de loep genomen, de tijd van zijn optreden, wanneer het boek ontstaan is en wie de auteur is. Vervolgens is de doelgroep behandeld, het ontstaan van het tienstammenrijk, de religie, de politieke context en de economie.

De focus van dit onderzoek ligt op sociaaleconomisch onrecht. Tot deze categorie behoort bijvoorbeeld: mensenhandel, uitbuiting en corruptie. Er is daarom zoveel mogelijk gekeken naar welke teksten in het Bijbelboek Amos relevant zijn voor dit onderzoek en ook naar teksten waarin Amos waarschuwt tegen deze misstanden. De uitgewerkte teksten met betrekking tot sociaaleconomische praktijken zijn verdeeld in thema's zoals mensenhandel en corruptie.

De gekozen teksten zijn vanuit de MT in de BHS door mij vertaald met behulp van verschillende bronnen.¹⁵ In het komen tot een eigen vertaling heb ik mijn werkvertaling vergeleken met de vertalingen van de Studiebijbel, de SV, de HSV, de NBV21 en de Engelse vertaling die Eidevall geeft.¹⁶

Achtereenvolgens zullen met betrekking tot sociaaleconomisch onrecht de volgende teksten worden behandeld: Amos 2:6; 8:4,6; 2:7; 3:9-10; 4:1; 6:3; 2:8; 8:5; 8:6c; 5:7; 5:10; 5:11ab; 5:12; 3:15; 5:11cdef; 6:4-6.

Wat betreft de reactie van de profeet Amos op dit onrecht, zijn de volgende teksten van belang: Amos 4:4-5; 5:5; 3:14; 5:21-24; 2:13-16; 3:11-12, 15; 4:2-3; 5:11cdef; 8:1-3, 8-10.

De betekenis van bovenvermelde teksten is met behulp van commentaren onderzocht, zodat een zo goed mogelijk beeld ontstaat van de toenmalige situatie.

Vervolgens heb ik gekeken naar de overeenkomsten tussen de tijd van Amos en onze tijd. Wat kunnen wij leren van de boodschap van Amos? En hoe evalueer ik zijn boodschap? Ik eindig mijn scriptie met een zoektocht naar wat een begaanbare weg naar een rechtvaardige samenleving zou kunnen zijn.

---

¹⁵ Voor de analyse van de grondtekst zijn verschillende bronnen gebruikt waaronder de online programma's Studiebijbel Online, BibleOL, Bible Hub, LXX en Interlinear Scripture Analyzer.

¹⁶ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary* (The Anchor Yale Bible, 24G), New Haven and London: Yale university press, 2017, p. xix.

1.3 Overzicht van deze thesis

In hoofdstuk 2 wordt ingegaan op de historische profeet Amos en op het gelijknamige Bijbelboek. De boodschap van Amos richt zich voornamelijk op het tienstammenrijk. Als gevolg van een toegenomen welvaart is er een groeiende kloof tussen rijk en arm ontstaan, omdat deze welvaart ongelijk verdeeld is.

In hoofdstuk 3 wordt het sociaaleconomisch systeem van het noordelijke rijk beschreven. De volgende thema's komen voorbij: onderdrukking en seksueel misbruik, onrechtmatig verkregen bezit, oneerlijke handel, corruptie en buitensporige consumptie van de rijke elite. De benamingen van de verschillende thema's doen vermoeden dat deze samenlevingsorde zich kenmerkt door sociaaleconomisch onrecht.

In hoofdstuk 4 reageert Amos op dit sociaaleconomisch onrecht dat volgens hem nauw verbonden is met afgoderij. Het volk diende God niet op de manier zoals Hij dat van hen vroeg, maar ze dienden God op dezelfde manier als de heidenen hun goden dienden. Offers werden alleen maar gebracht om God gunstig te stemmen.¹⁷ De Bijbel noemt dat afgoderij en afgoderij weekt het volk los van het verbond met JHWH. De wetten die JHWH gegeven heeft, worden door het volk niet meer nageleefd en dat leidt tot immoreel gedrag. De gevolgen daarvan zijn verschrikkelijk; Israël houdt op te bestaan.

In dit hoofdstuk wordt ook ingegaan op de rechtsgronden van de boodschap van Amos. Betoogd wordt dat Amos geput heeft uit een scala aan theologisch materiaal. Gedacht moet worden aan de Thora, specifieke wetten en de wijsheidsliteratuur.

In hoofdstuk 5 wordt het sociaaleconomisch onrecht van onze tijd behandeld. Het verband tussen de wetten van de Thora en een rechtvaardige samenleving wordt besproken. De afgod kapitaal wordt ontmaskert, en het belang van maatschappelijke contracten voor de samenleving wordt kort aangestipt.

In hoofdstuk 6 worden de resultaten van dit onderzoek samengevat en geanalyseerd. Ook zal ik daar een aantal conclusies trekken voordat ik de hoofdvraag zal beantwoorden.

---

¹⁷ J.N. Oswalt, *God, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 286.

2.0 De profeet Amos

In dit hoofdstuk wordt eerst ingegaan op het leven van Amos en in welke tijdsperiode hij optrad. Vervolgens wordt kort ingegaan op de inhoud van het Bijbelboek Amos en in hoeverre Amos daarvan de auteur is. Verder wordt de doelgroep van Amos behandeld; het tienstammenrijk, de alternatieve cultusplaatsen en de politieke context in de tijd van Amos. Ten slotte wordt de economie behandeld; de toegenomen welvaart wordt ongelijk verdeeld en dat resulteert in een diepe kloof tussen rijk en arm.

2.1.0 Het CV van Amos

We weten eigenlijk heel weinig van Amos. En alles wat we weten moeten we uit het Bijbelboek Amos zelf halen. In de Bijbel komt hij verder niet voor. En toch kunnen we ons over zijn maatschappelijke positie een vrij goede voorstelling maken, want op twee plaatsen in het boek van Amos lezen we daarover (Amos 1:1; 7:14).

Amos 1:1abc

דְּבַרֵי עָמוֹס	1:1a De woorden van Amos,
אֲשֶׁר-הָיָה בְּנִקְדָּיִם מִתְּקוּעַ	1:1b die was onder de schapenfokkers uit Tekoa;
אֲשֶׁר חָזָה עַל-יִשְׂרָאֵל	1:1c die hij zag over Israël,

Amos 7:14

וַיַּעַן עָמוֹס וַיֹּאמֶר אֶל-אֲמַסְיָה	7:14a Toen antwoordde Amos en zei tegen Amasja:
לֹא-נָבִיא אֲנִי	7:14b ik ben geen profeet
וְלֹא בֶן-נָבִיא אֲנִי	7:14c en ik ben ook geen zoon van een Profet,
כִּי-בֹקֵר אֲנִי וּבֹלֵס שְׂקָמִים:	7:14d maar ik ben veehouder en vijgenplukker van wilde vijgenbomen.

In de loop van de tijd is er in de zoektocht naar de historische Amos veel literatuur verschenen. Daarbij putten alle wetenschappers uit maar één bron, te weten het boek Amos zelf en daarvan de bovengenoemde verzen 1:1 en 7:14.¹⁸ Veel commentaren hebben uit deze twee teksten een nauwkeurige beschrijving van de historische Amos gemaakt. Omdat er echter geen andere bronnen zijn die de informatie in het opschrift zouden kunnen bevestigen, moeten alle reconstructies als speculatief worden beschouwd. Toch is het met enige voorzichtigheid enigszins mogelijk om betrouwbare biografische, geografische en/of historische informatie uit Amos 1:1 te halen.¹⁹

Amos stelt zichzelf voor als veehouder uit Tekoa (Amos.1:1b). Tekoa lag in het heuvelland van Juda op ongeveer achttien kilometer ten zuiden van Jeruzalem. De vruchtbare weidegronden in dat gebied waren zeer geschikt voor het houden van vee. Het is mogelijk dat de herders van Bethlehem jaren later in dezelfde omgeving hun kudden hielden. De gebruikelijke uitleg is dan ook dat Amos afkomstig was uit Juda.

¹⁸ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 5.

¹⁹ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 94.

Dat zegt volgens Eidevall ook iets over het perspectief van het boek Amos. Het gaat vooral over Israël, het noordelijke koninkrijk, maar wel vanuit het oogpunt van Juda.²⁰ Maar omdat Amos zelf uit Juda komt, is het ook weer niet zo vreemd dat hij ook over Juda profeteert.

Verskillende hedendaagse uitleggers beschouwen Amos als een welvarende schapenfokker met eigen kuddes. In dat geval behoorde Amos tot de bovenlaag van de samenleving en was hij iemand met een aanzienlijke sociale status, die hem toegang gaf tot de handelaars en elite in het noordelijke rijk Israël.²¹

Het lijkt er op dat Amos ontkent een profeet te zijn (Amos 7:14bc). Maar in Amos 7:15 lezen we dat het JHWH is die hem achter de schapen vandaan heeft gehaald, en dat het JHWH is die tegen hem heeft gezegd: ga!, profeteer tot mijn volk Israël! (vers 7:15c).

Amos 7:15

וַיִּקְרָא יְהוָה מֵאַחֲרַי הַצֹּאן	7:15a Maar JHWH nam mij van achter de kudde kleinvee,
וַיֹּאמֶר אֵלַי יְהוָה	7:15b en JHWH zei tegen mij:
לֵךְ הַנִּבֵּא אֶל-עַמִּי יִשְׂרָאֵל:	7:15c ga!, profeteer tot mijn volk Israël!

Amos 7:15 moet daarom gelezen worden als een reactie op Amasja, een priester van Israël te Bethel, die boos werd op Amos en tegen hem zei: ‘Ziener, verdwij! Ga terug naar Juda en verdien daar je brood, ga daar maar profeteren. Veel beroepsprofeten verdienden hun inkomen met profeteren en Amasja was er niet van gediend dat er concurrentie van “buiten” kwam. Vandaar ook Amos’ antwoord ‘Ik ben geen profeet, en ook geen profetenzoon. Ik ben veehouder en vijgenplukker’. Hij was dus niet verbonden aan de tempel of profetisch gilde, maar onafhankelijk.²² Hiermee geeft Amos aan dat hij niet behoort tot één van die profeten die hun visioenen verkopen voor geld aan Jan en alleman, maar dat hij kwam om te zeggen wat hij te zeggen had als boodschapper van God.²³

Tegenover de beschuldiging van Amasja benadrukt Amos dat hij slechts een boodschapper is, door JHWH zelf geroepen om te profeteren. Hij verplaatst de aandacht van zichzelf naar JHWH die hem gezonden heeft. Door opnieuw over ‘mijn volk Israël’ te spreken (zie Amos 7:15c) laat hij de rechtmatige aanspraak zien die JHWH op het volk heeft. Dat maakt tegelijk ook duidelijk aan wie de boodschap gericht is: het volk Israël of te wel de Tienstammen van het noordelijke rijk. Het werkgebied van Amos lag dus in het noordelijke rijk Israël. Waarschijnlijk bleef hij zijn beroep als veehouder en vijgenteler uitoefenen. Hij was immers geen beroepsprofeet.

²⁰ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 95.

²¹ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, pp. 94-95.

²² P.L. Redditt, Prophecy, History of, in: Mark J. Boda, J. Gordon McConville (eds), *Dictionary of the Old Testament Prophets*, Downers Grove: InterVarsity Press, 2012, p. 589.

²³ <http://www.bijbelaantekeningen.nl/files/biblevers?Amos%207:14> (d.d. 23-09-2022)

2.1.1 Het optreden van Amos

In Amos 1:1 lezen we twee tijdsaanduidingen waarmee we vrij nauwkeurig de periode waarin Amos profeteerde, kunnen bepalen.

Amos 1:1

בִּימֵי עֲזַיָּה מֶלֶךְ־יְהוּדָה	1:1d in de dagen van Uzzia, koning van Juda
וּבִימֵי יִרְבֵּעַם בֶּן־יֹאָשׁ מֶלֶךְ־יִשְׂרָאֵל	1:1e en in de dagen van Jerobeam, zoon van Joas, koning van Israël
שְׁנָתַיִם לִפְנֵי הָרָעָשׁ:	1:1f twee jaren voor de aardbeving

De eerste tijdsmarkering lezen we in Amos 1:1d, 1e. Uzzia, koning van Juda, regeerde van 785-744 BC. Hij deed echter in 759 BC afstand van de troon wegens ziekte.²⁴ Koning Jerobeam II regeerde van 788-748 BC.²⁵ De regeringen van deze koningen vallen dus voor een groot deel samen. Op grond van deze feiten plaatsen veel wetenschappers het optreden van Amos ergens rond 755 BC. Het is echter niet uitgesloten dat de orakels die tot de hoofdstukken 3 tot en met 6 behoren van een latere datum zijn.²⁶ Gedacht wordt aan de periode van de Syro-Efraïmitische oorlog (734-731 BC).

In deze oorlog vormde het noordelijke rijk samen met andere opstandige staten een coalitie om zich te verzetten tegen de hegemonie van Assyrië. Er ontstond zo een conflict tussen Damascus, Israël en Juda.²⁷ Dat Amos echter met geen woord rept over Assyrië en andere rijken, heeft waarschijnlijk theologische en/of retorische motieven.²⁸

De tweede tijdsaanduiding in het opschrift heeft het over twee jaren voor de aardbeving (vers 1:1f). Dat is volgens Archibald van Wieringen een vreemde manier van dateren. Je kunt immers alleen iets dateren vóór een gebeurtenis, wanneer deze al heeft plaatsgevonden. Anders gezegd: de inhoud van het boek Amos bevindt zich vóór de aardbeving, maar de auteur bevindt zich ná de aardbeving.²⁹ Dat er tijdens de regering van koning Uzzia inderdaad een zware aardbeving plaatsgevonden heeft, wordt overigens door archeologische opgravingen ondersteund.³⁰

Omdat aardbevingen wel vaker voorkwamen in die tijd, is deze tijdsaanduiding niet echt behulpzaam om het optreden van Amos te dateren. Toch is de vermelding van de aardbeving ook niet zinloos, omdat dit thema in heel het boek Amos terugkomt. Verderop in deze thesis zal het aardbevingsmotief in verschillende teksten aan de orde komen.³¹

---

²⁴ Michael D. Coogan, *A brief introduction to the Old Testament: the Hebrew Bible in its context*, Oxford University Press, 2016³, p. 258.

²⁵ B.E. Kelle, *Israelite history*, *Dictionary Old Testament Prophets*, p. 403.

²⁶ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 95.

²⁷ B.E. Kelle, *Israelite history*, *Dictionary Old Testament Prophets*, p. 404.

²⁸ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 95.

²⁹ Archibald van Wieringen, 'Het Bijbelboek Amos zet als een aardbeving alles op de kop', in: *Friesch Dagblad*, 15 februari 2020, pagina 10.

³⁰ <https://alfredmuller.net/2021/08/11/archeologen-bewijs-van-zware-aardbeving-onder-koning-uzzia/> (d.d. 27-09-2022).

³¹ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, pp. 95-96.

2.1.2 Het Bijbelboek Amos

Het Bijbelboek Amos behoort tot de twaalf kleine profeten.³² De volgorde in de huidige Bijbels volgt een oude traditie en is grofweg chronologisch. Eerst komen de profeten uit de vroege Assyrische periode, waaronder Amos, en daarna de profeten uit de latere Assyrische periode.³³

Soms is materiaal gerangschikt op thema of op genre. Een goed voorbeeld is het ‘orakel tegen de volken’. Het eerste profetische gebruik van de orakels tegen de naties vindt plaats in Amos die het genre zou hebben voortgebracht. Deze orakels drukken levendig het profetische geloof uit dat JHWH de hele wereld beheerst.³⁴

Zoals de meeste profetische boeken is het boek Amos een bloemlezing met een verscheidenheid aan verschillende genres, waarvan sommige aan Amos zelf kunnen worden toegeschreven: orakels tegen de volken rondom Israël en tegen Israël zelf (1:3-2:16), orakel betreffende profetie (3:3-8), Vermaningen gericht aan bepaalde groepen in Israël, waaronder de vrouwen van de elite van Samaria (4:1-3) en de rijken in Samaria en Jeruzalem (6:1-7; 8:4-8;) en aan Israël als geheel (3:1-2, 13-15; 4:4-12; 5:1-7; 5:10-17), visioenen, hymnische fragmenten en een confrontatie te Bethel (7:10-17), en een verhaal in de derde persoon dat beschrijft hoe Amos’ prediking in het koninklijke heiligdom van Bethel op tegenstand van priester Amasja stuitte.³⁵

2.1.3 De auteur van het Bijbelboek Amos

Het boek Amos introduceert zichzelf met ‘de woorden van Amos’. Volgens Tucker is het twijfelachtig of deze woorden en ook de rest van Amos 1:1 geschreven is door Amos zelf. Dergelijke opschriften zijn waarschijnlijk gemaakt in kringen van schrijvers en behoren dus tot het redactionele kader.³⁶

Dat roept de vraag op, of Amos dan wel de auteur is van dit Bijbelboek. Daar wordt onder wetenschappers verschillend over gedacht. Het grootste deel van de geleerden denkt dat niet alle tekst in Amos geschreven is door de profeet Amos zelf, maar dat er ook materiaal is toegevoegd door latere redacteuren. Dit kan geïllustreerd worden met twee voorbeelden.³⁷

Het eerste voorbeeld is de profetie tegen Juda (Amos 2:4-5). Hoewel deze profetie begint met dezelfde formule en dezelfde straffen bevat als de voorgaande bedreigingen tegen andere naties, lijkt dit orakel eerder retorische proza te zijn dan de poëzie die in de andere profetieën wordt gebruikt. Er wordt hier ook verwezen naar de wet of de Thora van JHWH. De volgende profetie (Amos 2:6-8) is gericht tegen Israël in de zin van heel Israël (Amos 2:9-10), of te wel de twaalf stammen. De profetie tegen Juda is waarschijnlijk toegevoegd na de vernietiging van het noordelijke koninkrijk, om te benadrukken dat de woorden van Amos ook op Juda van toepassing waren.

---

³² De boeken van de twaalf kleine profeten zijn: Hosea, Joël, Amos, Obadja, Jona, Micha, Nahum, Hábakuk, Zefánja, Haggaï, Zacharia en Maleachi.

³³ Michael D. Coogan, *A brief introduction to the Old Testament: the Hebrew Bible in its context*, Oxford University Press, 2016³, p. 256.

³⁴ Michael D. Coogan, *A brief introduction to the Old Testament: the Hebrew Bible in its context*, p. 256.

³⁵ Michael D. Coogan, *A brief introduction to the Old Testament: the Hebrew Bible in its context*, pp. 256-258.

³⁶ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 93.

³⁷ Michael D. Coogan, *A brief introduction to the Old Testament: the Hebrew Bible in its context*, pp. 257-259.

Het tweede voorbeeld gaat over de belofte van herstel (9:11-15). De verwijzingen naar de 'vervallen hut van David', de verwoestingen en een hersteld Israël, suggereren dat dit slotwoord van het boek Amos dateert uit een latere periode in de geschiedenis van Juda. Gedacht wordt aan de tijd na de verwoesting van Jeruzalem in 586 BC, dat tegelijkertijd het einde van het koningshuis van David betekende. Wat opvalt, is dat Amos in de voorgaande hoofdstukken geen aandacht schenkt aan het huis van David en nu ineens wel. Van dat koningshuis wordt overigens het herstel voorspeld samen met een overvloedige vruchtbaarheid in het Beloofde Land.

We kunnen voorzichtig de conclusie trekken dat aan het originele geschrift van Amos, teksten zijn toegevoegd en/of zijn ingevoegd. En hoewel we de historische Amos en de auteur(s) en de redacteurs van het boek niet meer kunnen achterhalen, hebben we wel toegang tot het boek dat de naam van Amos draagt. Ik ben het dan ook met de stelling van Eidevall eens dat de wetenschap zich zou moeten focussen op de inhoud van het boek Amos en niet zozeer op de profet Amos.³⁸

2.2.0 De doelgroep

De boodschap van Amos is primair gericht aan Israël, zo kunnen we lezen in Amos 1:1c.³⁹ Amos heeft in ieder geval in Bethel geprofeteerd zo kunnen we lezen in Amos 7:13. Waarschijnlijk is hij ook in Samaria geweest (Amos 4:1; 6:1). Om goed te kunnen begrijpen waarom Amos zijn boodschap aan Israël richt, is enige achtergrondinformatie noodzakelijk om Amos' boodschap beter te kunnen begrijpen. Achtereenvolgens wordt daarom ingegaan op het ontstaan van Israël, de afdogendienst, de politieke context en de economie.

2.2.1 Israël: het ontstaan van het tienstammenrijk

Het woord Israël komt vaak voor in het OT en wordt in verschillende betekenissen – afhankelijk van de context - gebruikt.⁴⁰ Als de profet Amos het over Israël heeft, dan bedoelt hij het tienstammenrijk. In het jaar 928 BC, tijdens het bewind van koning Rehabeam, scheidten zich de tien noordelijke stammen af van het huis van David.⁴¹ Ruben, Simeon, Levi, Issaschar, Zebulon, Jozef, Dan, Naftali, Gad en Aser vormden het koninkrijk Israël en riepen Jerobeam uit tot koning. Juda en Benjamin bleven over als het koninkrijk Juda.⁴² De verdeling van het koninkrijk van Salomo in twee nieuwe koninkrijken is in de afbeelding hiernaast goed te zien.⁴³

³⁸ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 7.

³⁹ D.T. Lamb, *Word of God, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 865.

⁴⁰ I.M. Duguid, 'Israël', *Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 391.

⁴¹ Michael D. Coogan, *A brief introduction to the Old Testament: the Hebrew Bible in its context*, p. 428.

⁴² 1 Koningen 12:20-21, NBV21

⁴³ https://www.christipedia.nl/wiki/Koningen_en_profeten_van_Isra%C3%ABl (d.d. 02-09-2022).

2.2.2 Afgoderij

Het volk van Israël was echter wel gewend om regelmatig offers te brengen in de tempel van Salomo, in Jeruzalem. Daarom laat Jerobeam twee gouden beelden van jonge stieren maken. Koning Jerobeam laat het ene beeld plaatsen in het zuidelijke Bethel en het andere in het noordelijk gelegen Dan.⁴⁴ Zo hebben de Israëlieten nu ook de mogelijkheid om dicht bij huis de eer te brengen aan 'God'.

Deze actie stond het principe van één religieus centrum voor heel Israël in de weg. Door het plaatsen van de beelden vervalt het volk tot zonde. Jerobeam I heeft zo de deur naar afgoderij en wetteloosheid wijd open gezet. Als een van zijn nakomelingen – Jerobeam II – in 788 BC⁴⁵ aan de macht komt, is deze praktijk nog steeds actueel. Een tijdgenoot van Amos, de profeet Hosea beschuldigt het noordelijke rijk er van dat de Israëlieten hun zilver en hun goud tot afgodsbeelden hebben gemaakt.⁴⁶

Uiterlijk was Israël in die dagen zeer godsdienstig. Het probleem was echter dat hun godsdienst een religie was los van de wet van God.⁴⁷ Dit was al gebeurd onder Jerobeam, de eerste koning van het tienstammenrijk. In Amos 4 kunnen we lezen dat Israël zich richtte op de afgoden. Amos stelt deze valse godsdienst aan de orde.⁴⁸

2.2.3 Politieke context

In de tijd dat Amos optrad, had het Assyrische rijk al meer dan honderd jaar de scepter gezwaaid over het nabije Oosten. In 841 BC onderwierp koning Jehu van Israël zich vrijwillig aan de Assyrische koning Salmanassar III. Jehu's pro-Assyrische afstemming zou bijna een eeuw lang de dominante politieke houding van Israël zijn en gedurende die tijd zou het wel en wee van Israël voortdurend worden beïnvloed door de strijd om de macht tussen Assyrië en regionale entiteiten zoals Aram-Damascus.⁴⁹

Het noordelijke koninkrijk Israël werd dus opgenomen in het Assyrische rijk. Rond 800 BC werd de opmars van de Assyriërs naar het westen en zuiden door interne problemen onderbroken. Ook nam de dreiging voor Israël van zijn Aramese buren in het noordoosten af door onderlinge conflicten tussen de Aramese staten van Damascus en Hamath. Israël profiteerde hiervan en kon gaan genieten van een aanzienlijke onafhankelijkheid en toenemende welvaart.⁵⁰

Er kwam een periode van nationaal herstel en welvaart in Israël die bijna vijftig jaar zou duren. Deze heropleving van Israël besloeg een groot deel van de regering van Jerobeam II van Israël. Zijn regering werd gekenmerkt door voorspoed, welvaart en expansie. Jerobeam herstelde Israëlitisch grondgebied in het noorden en oosten, door grondgebieden in Aram en Trans-Jordanië te veroveren. De oude grenzen, zoals die waren ten tijde van koning Salomo werden door Jerobeam hersteld.

---

⁴⁴ 1 Koningen 12:26-29 NBV21.

⁴⁵ B.E. Kelle, *Israelite history, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 403.

⁴⁶ Hosea 8:4-6.

⁴⁷ R.A. Jongeneel, *Economie van de Barmhartigheid*, p. 71.

⁴⁸ Amos 4:1-5 NBV21

⁴⁹ B.E. Kelle, *Israelite history, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 403.

⁵⁰ Michael D. Coogan, *A brief introduction to the Old Testament: the Hebrew Bible in its context*, p. 253.

Israël kreeg door deze gebiedsuitbreiding controle over een paar belangrijke handelsroutes. Kooplieden wisten deze situatie uit te buiten en er ontstond een rijke aristocratie, die in grote luxe leefde.⁵¹ Het was in deze tijd dat de profeet Amos actief was. Archeologisch bewijs bevestigt het beeld dat Amos geeft van de welvaart in die tijd.⁵²

2.2.4 Economie

Door de militaire successen van koning Jerobeam II ontstond de stabiliteit die nodig was om economisch welvarend te kunnen worden. Sinds de deling van het koninkrijk was het ‘nationaal inkomen’ nog nooit zo hoog geweest. Uit opgegraven potscherven in Samaria blijkt dat er in die tijd bijvoorbeeld veel handel was in olie en wijn.⁵³ Illustratief zijn ook enkele overblijfselen uit Samaria, de hoofdstad van het noordelijke koninkrijk Israël. Vooral een verzameling van meer dan tweehonderd fragmenten van gesneden ivoor die werden gebruikt als decoratief finier op muren en meubels. Sierlijke architecturale fragmenten getuigen ook van de luxe die Samaria kenmerkte.⁵⁴

Maar het lijkt erop dat deze rijkdom in Israël ongelijk verdeeld was. De welvaart van die tijd lijkt dramatische veranderingen in de sociale structuur te hebben teweeggebracht. Er ontstond een economisch gelaagde samenleving die werd gekenmerkt door de opkomst van een economische elite die in toenemende mate de grote landgoederen controleerde die door de koninklijke regering werden beheerd.⁵⁵

Israël onderging een overgang van een op families gebaseerde agrarische en zelfvoorzienende economie, waar boeren het grootste deel van hun overschot behielden, naar een op belasting gebaseerde economie. In deze ‘nieuwe’ economie werden overschotten door boeren gebruikt om de belastingschuld aan lokale heersers te betalen. De koninklijke regering dwong lokale boeren om graan, wijn en olie te verbouwen. Deze gewassen konden worden gebruikt voor de handel en om er belasting mee te betalen.⁵⁶

Deze ontwikkeling leidde er toe dat Israël steeds meer een klassenmaatschappij werd, gekenmerkt door conflicterende groepen met tegenstelde sociale en economische belangen. De productiefactoren natuur, arbeid en kapitaal kwamen steeds meer in handen van een paar aristocraten.⁵⁷ Er was een nieuw sociaaleconomisch systeem ontstaan, gekenmerkt door een sterke tegenstelling tussen arm en rijk.

---

⁵¹ R.A. Jongeneel, *Economie van de Barmhartigheid*, p. 71.

⁵² B.E. Kelle, Israelite history, *Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 403.

⁵³ <https://www.bibleodyssey.org/en/places/related-articles/samaria-ostraca> (d.d. 16-11-2022).

⁵⁴ Michael D. Coogan, *A brief introduction to the Old Testament: the Hebrew Bible in its context*, p. 254.

⁵⁵ B.E. Kelle, Israelite history, *Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 403.

⁵⁶ B.E. Kelle, Israelite history, *Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 404.

⁵⁷ B.E. Kelle, Israelite history, *Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 404.

2.3 Samenvatting

Wat we weten over de historische profeet Amos komt uit het gelijknamige Bijbelboek zelf. Amos was een welvarend veehouder uit Tekoa; hij had een hoge sociale status. Hij had daardoor goede contacten met handelaren en de elite in het noordelijke rijk Israël. Amos werd geroepen door JHWH tot profeet. Amos trad op zo rond 755 BC, al is het niet uitgesloten dat een deel van het boek van later datum is.

In het Bijbelboek Amos komen veel verschillende genres voor zoals het orakel tegen de volken en vermaningen gericht aan bepaalde groepen in Israël. Waarschijnlijk is niet heel het boek Amos door de profeet zelf geschreven; het lijkt er op dat latere auteurs teksten hebben toegevoegd en/of hebben ingevoegd.

De boodschap van Amos richt zich primair op het tienstammenrijk dat is ontstaan in 928 BC, na de dood van koning Salomo. Koning Jerobeam stichtte in Dan en Bethel alternatieve cultusplaatsen om te voorkomen dat zijn onderdanen naar de tempel in Jeruzalem gingen.

Politiek gezien kreeg Israël vanaf ongeveer 800 tot 750 BC meer autonomie. Het grondgebied werd uitgebreid tot de oude grenzen ten tijde van koning Salomo en men kreeg controle over belangrijke handelsroutes. De welvaart nam sterk toe en er ontstond een rijke aristocratie die in grote luxe leefde.

In deze nieuwe economie was de rijkdom echter ongelijk verdeeld; er ontwikkelde zich een steeds grotere tegenstelling tussen rijk en arm. De klassenmaatschappij was geboren met alle gevolgen van dien. In het volgende hoofdstuk zal worden ingegaan op de sociaaleconomische praktijk in Israël.

3.0 De sociaaleconomische praktijk in Israël

Om de sociaaleconomische praktijk van het tienstammenrijk te kunnen beschrijven, moet helder zijn wat er onder het begrip sociaaleconomisch valt en over welke tijd het gaat. Als we het begrip sociaaleconomisch vanuit onze tijd definiëren, is het de vraag of we deze definitie ook kunnen gebruiken voor de tijd van het tienstammenrijk. Boer stelt immers terecht dat je niet zomaar recente economische modellen als een raster over de economie van het oude Oosten - dus ook Israël - kunt leggen, want dat is een anachronisme.⁵⁸

Toch is het goed om het begrip sociaaleconomisch te definiëren om zo grip te krijgen op de sociaaleconomische situatie van het tienstammenrijk die in het boek Amos beschreven staat. De volgende werkdefinitie wordt daarom gebruikt om het begrip sociaaleconomisch te omschrijven:

Het woord sociaaleconomisch is een samenstelling van sociaal en economisch. Sociaal heeft betrekking op de samenleving of maatschappij. En economisch heeft betrekking op de economie.⁵⁹ Sociaaleconomisch is dus een mix van sociale en economische factoren, die in beeld brengt hoe het is gesteld met het welzijn en de welvaart van mensen. Het sociale aspect heeft vooral te maken met het sociale netwerk en de positie die men in dat netwerk inneemt en de economische kant bestaat uit de materiële omstandigheden waarin mensen verkeren.⁶⁰

Nu het helder is wat we onder sociaaleconomisch verstaan, gaan we in het boek van Amos op zoek naar teksten waarin sociale en/of economische aspecten worden beschreven zonder daar direct een normatief oordeel aan te verbinden.

3.1.0 Relevante Bijbelteksten

Om het sociaaleconomisch systeem van het Tienstammenrijk, of te wel Israël in de tijd van Amos zo dicht mogelijk te benaderen, worden er in dit hoofdstuk relevante Bijbelteksten uit het boek Amos geanalyseerd in hun historische en literaire context. Daarbij wordt er ook gekeken naar de plaats van deze teksten binnen het Oude Testament als geheel. Uitgangspunt is dat de betekenis van de tekst in de tekst zelf ligt⁶¹ Het gaat dus in de eerste plaats om de explicatio, om wat er staat geschreven.⁶²

Het hoofdthema van het boek Amos is naar mening recht en gerechtigheid. Amos roept Israël op om zo te leven zoals JHWH dat wil. Dat blijkt ook uit de analyse van de teksten die te maken hebben met het sociaaleconomisch systeem. De gekozen teksten heb ik onderverdeeld in verschillende thema's, te weten: mensenhandel, onderdrukking en seksueel misbruik, onrechtmatig verkregen bezit, oneerlijke handel, corruptie en buitensporige consumptie. Deze teksten komen in de literatuur weer in genres terug zoals bijvoorbeeld 'beschuldiging' en 'uitspraken van oordeel en straf.'⁶³

---

⁵⁸ Roland Boer, *The sacred economy of ancient Israel*, p. 18.

⁵⁹ <https://nl.wiktionary.org/wiki/sociaaleconomisch> (d.d. 01-10-2022).

⁶⁰ <https://www.startpagina.nl/v/maatschappij/samenleving/vraag/369487/houdt-sociaal-economisch/> (d.d. 01-10-2022).

⁶¹ R.A. Jongeneel, *Economie van de Barmhartigheid*, pp. 32-33.

⁶² R.A. Jongeneel, *Economie van de Barmhartigheid*, p. 36.

⁶³ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 8.

Hoewel deze benamingen anders gekozen zijn dan in deze thesis, hebben ze wel iets gemeenschappelijks. Ze dragen beide een negatieve connotatie.

3.1.1 Mensenhandel

De eerste sociaaleconomische tekst is te vinden in Amos 2:6. Voor een goede analyse heb ik de te behandelen verzen in versregels verdeeld.

Amos 2:6

כֹּה אָמַר יְהוָה	2:6a Zo zegt JHWH:
עַל-נְשָׁלְשָׁה פְּשָׁעַי יִשְׂרָאֵל	2:6b om drie overtredingen van Israël
וְעַל-אַרְבָּעָה לֹא אֲשִׁיבֵנּוּ	2:6c en om vier wend ik het niet af
עַל-מִכְרָם בַּכֶּסֶף צְדִיק	2:6d omdat ze verkopen voor zilver/geld de rechtvaardige
וְאֶבְיוֹן בְּעֶבְרִין נַעֲלִים:	2:6e En de arme omwille van een paar sandalen

In de tekst wordt gesproken over misdaden en vonnis. In versregel 2:6d komt de eerste beschuldiging aan het licht: ze verkopen de rechtvaardigen voor zilver. In versregel 6e worden de armen verkocht voor een paar sandalen. Uit de tekst blijkt dat JHWH verontwaardigd is over deze handelingen; hij zal zijn vonnis immers niet herroepen. Vanuit JHWH gezien worden deze daden dus afgekeurd.

Tussen versregels 2:6d en 2:6e zit dus een overeenkomst: het verkopen van mensen. De rechtvaardigen worden geruild voor zilver, en de armen voor een paar sandalen. Wat zegt Amos hier nu eigenlijk? Waarvan beschuldigt hij het volk Israël? Wie vallen er onder de rechtvaardigen en de armen? En hoe letterlijk moeten we ‘verkopen voor zilver’ en ‘voor een paar sandalen’ nemen?

Van zilver maakte men gebruiksvoorwerpen en afgodsbeelden. Ook werd het gebruikt als ruil- of betaalmiddel. Zo werd Jozef als slaaf door zijn broers verkocht voor twintig zilverstukken; (Gen. 37:28) de prijs voor een mannelijke slaaf tussen vijf en twintig jaar oud (vgl. Lev.27:5). De wortel van het Hebreeuwse werkwoord מכר dat voor verkopen gebruikt wordt, is in beide teksten (Amos 2:6 en Gen. 37:28) gelijk. Het gaat hier dus om verkopen van mensen. Jozef werd – onterecht – door zijn broers verkocht als slaaf. Israël verkoopt de rechtvaardigen voor zilver.

Boer stelt dat het Hebreeuwse werkwoord מכר dat voor verkopen gebruikt wordt, duistere connotaties heeft. Er ontstonden in die tijd door de overheid opgezette markten als onderdeel van brede patronen van systematisch geweld, slavernij en onderwerping van vrouwen.⁶⁴ In dat licht bezien, worden er dus rechtvaardige mensen als slaaf voor geld verkocht. De vraag die volgt is: wie worden er bedoeld met de rechtvaardigen? Het Hebreeuwse woord voor rechtvaardige is צְדִיק. Het is iemand die rechtvaardig is en in zijn recht staat. Het zijn eerlijke mensen (Deut. 16:19).

⁶⁴ Roland Boer, *The sacred economy of ancient Israel*, p. 191.

Andere equivalenten voor rechtvaardig zijn: onschuldig (Gen. 20:4), vroom en godvrezend. Israël verkoopt dus eerlijke en onschuldige mensen voor geld. In versregel 2:6e worden de armen verkocht voor een paar sandalen. Beide versregels vertonen een eigenaardig parallellisme, waarbij ‘voor zilver’ parallel staat met ‘voor een paar sandalen’, en ‘de rechtvaardigen’ parallel staat met ‘de armen’. ‘Voor een paar sandalen’ kan er op wijzen dat het om relatief kleine schulden ging.⁶⁵

Met armen wordt in de grondtekst de behoeftigen en onderdrukten bedoeld. Zij die arm, hulpeloos, machteloos en onbelangrijk zijn. Mensen met een lage sociale status. Zij worden verkocht voor de prijs van een paar sandalen. Wat hier opvalt, is dat de prijs niet wordt berekend naar het aantal dienstjaren, volgens het tarief van een loonarbeider (Lev. 25:50). Gaat het in deze tekst dan om buitenlandse slaven? Dat is niet met zekerheid te zeggen. Het zou zo maar kunnen dat Israël zich niet (meer) aan de wetten van de Thora hield en dus geen sabbats- en jubeljaar meer hield. Ze zouden in dat geval hun eigen volksgenoten verkopen.

Als ze zich wel aan de religieuze wet hielden, dan gaat het hier om buitenlandse slaven want een Israëliet mocht geen andere Israëliet tot slaaf hebben. Als het toch zover kwam, dan moest je je volksgenoot behandelen als een inwonende werknemer (Lev. 25:39-40).

Overigens mocht Israël wel slaven en slavinnen in bezit hebben. Ze moesten dan hun leven lang bij hun eigenaar of zijn nakomelingen blijven werken (Lev. 25:44-46). Dat betekende concreet dat voor hen het jubeljaar niet gold. Om een wat beter begrip te krijgen bij deze tekst pakken we er nu ook Amos 8:4,6 bij. Ook in deze teksten wordt gesproken over armen en hulpelozen.

Amos 8:4

שָׁמְעוּ-זֹאת הַשְּׂאֵפִים אֲבִיוֹן	8:4a Luister hier naar! Jullie die de arme onderdrukken
וְלִשְׁבִית עֲנוּי-אָרֶץ:	8:4b en teniet doen de armen van het land

Versregel 8:4b kan er op duiden dat velen hun land verloren doordat ze belasting moesten betalen boven hun vermogen. Eenmaal onteigend, kregen ze te maken met nog meer schulden om hun levensonderhoud en zaaigoed te kunnen betalen. Veel boeren op het platteland werden steeds afhankelijker van stedelijke kooplieden en werden uiteindelijk gedwongen tot schuldslavernij.⁶⁶ Hun vrijheid van bestaan werd zo teniet gedaan.

Amos 8:6

לִקְנֹת בַּכֶּסֶף דְּלִים	8:6a Door te kopen met zilver/geld hulpelozen
וְאֲבִיוֹן בַּעֲבוּר נַעֲלָים	8:6b en armen omwille van een paar sandalen
וּמִפֶּלֶל בָּר נִשְׁקִיר:	8:6c en wij zullen graanafval voor graan verkopen.

⁶⁵ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 114.

⁶⁶ M.D. Carroll R., *Social-scientific approaches, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 739.

Werd er in Amos 2:6 gesproken over het verkopen van rechtvaardigen en armen, hier wordt gesproken van het kopen van de armen. Kennelijk zijn de armen handelswaar geworden (versregels 8.6a en 8.6b). Dat er wordt gesproken over hulpelozen en armen, suggereert dat ze werden gekocht door machtigen en rijken. De hulpelozen en armen worden door de rijken verhandeld alsof hun leven geen waarde heeft.⁶⁷ Dat de rijken armen konden kopen, impliceert dat ze een bepaald juridisch recht op deze armen hadden. Stonden de armen bij hen in de schuld?

Boer verbindt het verkopen van rechtvaardigen en armen met schuldsavernij. Men verkoopt kinderen, familieleden of zichzelf als zekerheid voor gemaakte schulden.⁶⁸ Het is een bekend verschijnsel dat ook de arme Israëlieten hun kinderen of familieleden verkopen om op die manier hun schuld te vereffenen. We kunnen dat bijvoorbeeld lezen in 2 Kon. 4:1.

Lang stelt dat de samenleving van Israël grotendeels uit boeren bestond die met veel onzekerheden kampten. Kleine boeren waren overgeleverd aan ongunstige klimatologische omstandigheden en misoogsten. De koning en stedelijke elites verergerden deze moeilijkheden. Voorheen zelfvoorzienende boeren op het platteland werden steeds afhankelijker van stedelijke kooplieden, geldschietters en zelfgenoegzame landeigenaren die op verre afstand woonden. Ze waren bovendien overgeleverd aan belastingeisen die hun middelen te boven gingen. Velen zouden daardoor hun land hebben verloren.⁶⁹

Het kopen van de armen omwille van ‘een paar sandalen’ zou daarmee te maken kunnen hebben. Het is immers niet aannemelijk dat de marktprijs van een mens net zo laag was als die van een paar schoenen. Deze uitdrukking moet naar mijn mening daarom als een metafoor gezien worden. In het oude Israël dienden sandalen als een bewijs van transacties (Ruth 4:7; Deut. 25:9-10). In deze teksten betekent het uittrekken van de schoen dat iemand afziet van een bezit waarop hij aanspraak kan maken. Overgezet naar Amos 2:6 en 8:6 zou het kunnen zijn dat iemand door schulden genoodzaakt was om afstand te doen van zijn land. De schoen diende dan als een schuldverklaring en een bewijs dat het bezit in andere handen overgegaan was.

Gescheiden van het eigendom van hun land, raakten ze in de schulden omdat ze rekeningen voor zaad en levensonderhoud niet meer konden betalen. Zo werden ze uiteindelijk gedwongen tot schuldsavernij.⁷⁰

Onder de regering van Jerobeam II (788-749 BC) kende Israël een welvarende periode. Bij archeologische opgravingen zijn bijvoorbeeld ivoren rustbanken uit deze periode gevonden zoals beschreven in Amos 6:4. Deze welvaart had echter wel grote gevolgen voor de sociale structuur. Er ontstond een economisch gelaagde samenleving die werd gekenmerkt door de opkomst van een economische elite die in toenemende mate de controle uitoefende over grote landgoederen die door de koninklijke regering werden uitgedeeld.⁷¹

---

⁶⁷ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 219.

⁶⁸ Roland Boer, *The sacred economy of ancient Israel*, p. 191.

⁶⁹ M.D. Carroll R., *Social-scientific approaches, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 739.

⁷⁰ M.D. Carroll R., *Social-scientific approaches, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 739.

⁷¹ B.E. Kelle, *Israelite history, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 403.

3.1.2 Onderdrukking en seksueel misbruik

De tweede aanklacht is dat zij de armen opjagen en het leven moeilijk maken (versregels 7a en 7b). En de derde aanklacht betreft seksuele zonden, waarbij een vader en zoon geslachtsgemeenschap hebben met hetzelfde meisje.

Het thema onderdrukking zal in de volgende teksten behandeld worden: Amos 2:7ab; 3:9-10; 4:1; 6:3. Seksueel misbruik komt in de volgende tekst aan de orde: Amos 2:7cd.

Amos 2:7

הַשְּׂאֲפִים עַל-עַפְר־אֶרֶץ בְּרֹאשׁ דְּלִים	2:7a Jullie die de hoofden van de armen vertrappen in het stof van de aarde,
וְדַרְדְּ עֲנָוִים יָטוּ	2:7b en de weg van de zachtmoedigen manipuleren.
וְאִישׁ וְאָבִיו יֵלְכוּ אֶל-הַנְּעֹרָה	2:7c en een man en zijn vader gaan tot de slavin
לְמַעַן חַלֵּל אֶת-יְשֵׁם קְדוֹשִׁי:	2:7d om mijn heilige naam te ontheiligen.

Volgens Amos 2:7ab worden de armen onderdrukt. Ze komen in slavernij terecht door kleine schulden en ze krijgen geen eerlijk rechtsproces. Hiervoor is al opgemerkt dat er ook familieleden als slaaf konden worden verkocht om de schuld te voldoen. In vers 2:7c heb ik הַנְּעֹרָה daarom vertaald met slavin. Dit wordt ook ondersteund door de LXX die הַנְּעֹרָה met παιδίσκαην, slavin, vertaald heeft.

Deze jonge vrouwen behoorden tot de weerloze en uitgebuite mensen van het noordelijke rijk van Israël. De uitdrukking ‘gaan tot’ in vers 2:7c verwijst naar seksuele gemeenschap (zie bijvoorbeeld Gen. 6:4; 16:2; 30:3).⁷² Jonge slavinnen werden seksueel misbruikt door zowel vader als zoon.⁷³ Dat vader en zoon gemeenschap hebben met dezelfde vrouw is op grond van Leviticus 18 en 20 verboden (Lev. 18; 20:11, 12). Door het overtreden van deze geboden wordt Gods heilige naam ontheiligd.⁷⁴

Dat wordt ondersteund door Brueggemann. Ook hij gelooft dat het de ethische, economische en seksuele zonden van Israël zijn die Gods heilige naam ontheiligen. Al die verkeerde handelingen zijn in Gods ogen een belediging. Hij neemt dit zeer hoog op.⁷⁵

⁷² G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 115.

⁷³ B.P. Irwin, *Social justice, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 725.

⁷⁴ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 115.

⁷⁵ W. Brueggemann, *Theology of the Old Testament: testimony, dispute, advocacy*, Minneapolis, Fortress Press, 1997, p. 291.

Amos 3:9

הַשְּׁמִיעוּ עַל־אַרְמְנֹת בְּאַשְׁדּוֹד	3:9a Maak bekend in de burchten van Asdod
וְעַל־אַרְמְנֹת בְּאַרְץ מִצְרָיִם	3:9b en in de burchten in het land Egypte
וְאָמְרוּ הֲאֶסְפוּ עַל־הַרֵי שָׁמְרוֹן	3:9c en zegt: ‘verzamelt u op de bergen van Samaria’
וְרָאוּ מִהוּמַת רַבּוֹת בְּתוֹכָהּ	3:9d en zie hoe groot de verwarring is in haar midden
וְעֹשֵׂי־קִיָּם בְּקִרְבָּהּ:	3:9e en de onderdrukking in haar binnenste.

De opdracht om zich te verzamelen op de bergen (vers 3:9c) moet gezien worden als een metafoor. De bergen worden hier vergeleken met een tribune. Vanuit de hoogte kun je goed zien wat er beneden je plaatsvindt.⁷⁶ In vers 3:9bc worden als ondersteunend bewijs van onderdrukking in vers 3:9e twee getuigen genoemd. Dit zijn ironisch genoeg, Asdod en Egypte, experts in onderdrukking! Zij worden opgeroepen om getuige te zijn van de onderdrukking die gaande is in het midden van Israël.⁷⁷ Amos voorspelt dat de verantwoordelijken binnenkort hun beleid zullen moeten uitleggen aan een veel vijandiger publiek.⁷⁸

Amos 3:10

וְלֹא־יָדְעוּ עֲשׂוֹת־נִכְתָּה נְאֻם־יְהוָה	3:10a Want zij weten geen recht te doen, spreekt de HEER,
הָאוֹצְרִים חָמָס וְשָׂד בְּאַרְמְנֹתֵיהֶם: פ	3:10b ze vullen hun burchten met schatten door onderdrukking en geweld.

De mensen in Samaria weten zelfs niet hoe ze recht moeten doen. Ze zijn zo van God vervreemd, dat ze geen enkel besef van goed en kwaad meer hebben. Ze vullen hun burchten met schatten door onderdrukking en geweld (vers 3:10b). De laatste zin geeft kunstig het verband tussen de zelfverrijking van de machtigen en hun onderdrukking en uitbuiting van de machtelozen weer.⁷⁹

⁷⁶ D. B. Sandy, Mountain Imagery, *Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 556.

⁷⁷ K. Möller, Amos, Book of, *Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 7.

⁷⁸ M.S. Moore, Wealth and poverty, *Dictionary of the Old Testament Prophets*, , pp.838-839.

⁷⁹ G. Eidevall, Amos, *A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 132.

Amos 4:1

שְׁמַעוּ הַדְּבָר הַזֶּה פָּרוֹת הַבָּשָׂן אֲשֶׁר בְּהַר שָׁמְרוֹן	4:1a Luister (naar) dit woord koeien van Basan! Die op de berg van Samaria zijt.
הַעֲשִׂקוּת דְּלִים הָרַצְצוֹת אֶבְיוֹנִים	4:1b Die de armen onderdrukken, de behoeftigen mishandelen.
הָאִמְרַת לְאֶלְנֵיהֶם הִבִּיאָה וְנִשְׁתָּה:	4:1c Die zeggen tegen hun heren: laat komen, opdat wij drinken!

Amos 4 begint met een oproep om te luisteren naar de woorden van de profeet. Deze oproep is gericht tot de ‘koeien van Basan’, die in Samaria wonen. Het beeld van goed gevoede koeien uit het vruchtbare Basan wordt in vers 4:1a gebruikt in vergelijking met de rijke, dikke, luie, zelfgenoegzame vrouwelijke elite van Samaria.⁸⁰ Möller meent dat hier de welvarende vrouwen van Samaria aangesproken worden, die hun mannen opdracht geven drinken te brengen.⁸¹

Het kan ook zijn dat hier verwezen wordt naar de rijke elite van Samaria. Dan worden dus niet alleen de vrouwen, maar ook de mannen aangesproken. Het שְׁמַעוּ dat ‘luister!’ betekent, staat namelijk in de tweede persoon, mannelijk meervoud. Daarmee is de boodschap bedoeld voor zowel mannen als vrouwen. De vrouwen zeggen tegen hun heren: ‘breng ons iets te drinken’. ‘Hun heren’ betekent niet alleen hun echtgenoten, maar kan ook ‘hun meesters’ betekenen. Daarmee worden deze echtgenoten aangesproken als werkgever van de armen. De vrouwen oefenen invloed uit op hun echtgenoten om een luxe leven te kunnen leiden en dragen zo bij aan de onderdrukking en uitbuiting van de behoeftigen.⁸²

Er zijn echter ook wetenschappers die in deze tekst iets anders lezen. Het drinken van wijn zou een toespeling kunnen zijn op syncretische banketten. Nu zijn er wel verschillende aanknopingspunten tussen Amos 4:1 en 6:4-7. In beide passages wordt de leefstijl van de elite veroordeeld. Er wordt ook gedacht aan respectloos gedrag van deze vrouwen jegens hun mannen. De sociale structuur van het oude Israël zou dan onder druk staan en daarmee ook de bescherming van de kwetsbaren in de samenleving. Er zijn ook commentaren die de vrouwen beschuldigen van zeuren en overmatig drankgebruik.⁸³

Ik lees deze verklaringen echter niet terug in de Hebreeuwse tekst. Het verzoek om te drinken is naar mijn mening een toespeling op de extravagante leefstijl van de rijken. In vers 4:1 wordt de nadruk gelegd op de verantwoordelijkheid van de vrouwen. Zij verzaakten, net als de mannen, hun ethische verplichtingen. Zij zijn dus medeplichtig aan het onderdrukken van de armen en de zwakken in de samenleving. En dat is volgens mij de kern van de aanklacht.

⁸⁰ G.A. Klingbeil, *Animal imagery, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 32.

⁸¹ K. Möller, *Amos, Book of, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 7.

⁸² G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 138.

⁸³ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 139.

Amos 6:3

הַמְנַדִּים לַיּוֹם רַע	6:3a Die de onheilsdag negeert
וּתְגַיִשׁוּן יִשְׁבֵּת הַמָּס:	6:3b en doet naderen de zetel van geweld.

De heersende klasse houdt geen rekening met het oordeel en gaat daarom door met het bedrijven van onrecht. Hun eigen daden roepen het oordeel van God over hen af, terwijl zij denken daar niet onder te vallen. In deze tekst ligt de nadruk op de leiders in Samaria die actief bezig zijn om deze rampspoed over zichzelf af te roepen. Het woord ‘geweld’ in vers 6:3b duidt op daden van onderdrukkend geweld.⁸⁴

De poging van de heersende klasse om geen rekening te houden met de oordeelsdag, getuigt alleen maar van hun zelfbedrog, want hun buitensporige decadentie en zelfgenoegzaamheid zullen spoedig tot een einde komen.⁸⁵

3.1.3 Onrechtmatig verkregen bezit

De nu volgende tekst focust zich op het onrechtmatig verkrijgen van geld en goederen om daarmee een luxe levensstijl te kunnen bekostigen.

Amos 2:8

וְעַל-בְּגָדִים חֲבָלִים יִטּוּ אֶצְלָל כָּל-מִזְבֵּחַ	2:8a En ze strekken zich uit over in pand genomen kledingstukken naast elk altaar,
וַיֵּין עֲנוּשִׁים יִשְׁתּוּ בַּיִת אֱלֹהֵיהֶם:	2:8b en ze drinken wijn van ontvangen opgelegde boetes in het huis van hun God.

In Amos 2:8a wordt gesproken over verpande kleren. Deze kleding is waarschijnlijk in onderpand gegeven voor geleend geld. Om er echter voor te zorgen dat de arme in de nacht niet zal lijden onder de kou, dient de rijke het bovenkleed voor zonsondergang aan de arme terug te geven (Ex. 22:25-26). Het bovenkleed diende namelijk 's nachts als deken. Maar de rijken hielden zich niet aan deze regel. In plaats van hun eigen mantel te gebruiken, namen en bevuilden ze liever de kledingstukken van arme personen.⁸⁶

De wijn waarvan gesproken wordt in Amos 2:8b moet gezien worden als de opbrengst van boetes die opgelegd werden in geval van diefstal of verwonding.⁸⁷ Deze opgelegde boetes hebben in de LXX een negatieve connotatie; het woord boetes is daar vertaald met het Griekse woord *συκοφαντιῶν* wat misbruik van macht betekent. Kledingstukken die als onderpand voor leningen werden genomen en wijn die als boetes werden gegeven, werden verduisterd en gebruikt voor drinkgelagen.⁸⁸ De luxe feesten van de rijken werden op die manier betaald door het uitbuiten van de armen.

⁸⁴ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 178.

⁸⁵ K. Möller, *Amos, Book of, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 8.

⁸⁶ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 116.

⁸⁷ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 116.

⁸⁸ B.P. Irwin, *Social justice, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 725.

Vermoedelijk wordt met deze feesten het aanliggen aan een offermaaltijd bedoeld, waarvan we in Amos 6:4-6 kunnen lezen. Dit was waarschijnlijk een heidens ritueel dat de vorm aannam van een sociale en religieuze vereniging. Het staat bekend als de Marzeah⁸⁹ en haar ontstaan gaat terug tot minimaal 1400 BC. De gelegenheid voor de ontmoeting kan vreugdevol of verdrietig zijn; soms was de Marzeah het decor voor rouwrituelen bestaande uit eten en drinken. Of het nu rituele banketten of herdenkingsmaaltijden waren, deze feesten duurden meerdere dagen en gingen gepaard met overmatig drinken.⁹⁰

Rijkdom en welvaart waren blijkbaar voorwaarden voor deelname aan de Marzeah. De Marzeah kon de vorm aan van een funeraire cultus aannemen en bestond uit de belangrijkste elementen die in Amos 6:4–7 opgesomd worden. Het doel van het funeraire aspect van de Marzeah was om troost te bieden aan mensen in rouw. Dit deden de deelnemers door eten en drinken met de rouwenden te delen.

Sommige geleerden beschouwen de funeraire Marzeah als een feest voor – en met – overleden voorouders.⁹¹ Hoewel de naam Marzeah niet in de Bijbel voorkomt kunnen we de elementen van dit feest bijvoorbeeld ook lezen in Jeremia 16:5, 7-8. De tekst uit Jeremia plaatst de Marzeah duidelijk in een rouwcontext en zinspeelt waarschijnlijk op echte funeraire feesten.⁹²

3.1.4 Oneerlijke handel

Uit de volgende tekst blijkt hoever de balans doorgeslagen is ten koste van de ware religie.

Amos 8:5

לֵאמֹר מָתִי יַעֲבֹר הַחֹדֶשׁ	8:5a Door te zeggen: wanneer gaat de dag van de nieuwe maan voorbij,
וְנִשְׁבְּרָה לְשֹׁבֵר	8:5b zodat we graan kunnen verkopen?
וְהַשַּׁבָּת	8:5c en de sabbat,
וְנִפְתָּחַהּ-בָּר	8:5d zodat we weer handel mogen drijven in graan?
לְהַקְטִין אֵיפָה וְלְהַגְדִּיל לְשֶׁקֶל	8:5e jullie maken de efa kleiner, de sikkil groter,
וְלַעֲוֹת מֵאֲזֵנֵי מְרָמָה:	8:5f en door te vervalsen worden de weegschalen bedrieglijk.

In Amos 8:5a, 5c verlangen de mensen er naar dat de dag van de nieuwemaan en sabbat voorbij is, zodat ze zich kunnen bezighouden met bedrieglijke zakelijke praktijken.⁹³ De dag van de nieuwe maan is een feestdag waarop in het heiligdom offers gebracht worden om God te eren.⁹⁴ De sabbat is de wekelijks terugkerende rustdag waarop eveneens offers gebracht werden. Op deze dag was het verboden te werken en te handelen.⁹⁵ De handelaren onderhouden deze dagen wel, maar niet van harte. Ze willen zo snel mogelijk weer handel drijven.

⁸⁹ C.B. Hays, Death, *Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 153.

⁹⁰ M.D. Carroll, Ethics, *Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 189.

⁹¹ <http://cojs.org/the-marzeah-amos-denounces-philip-j-king-bar-14-04-jul-aug-1988/> (d.d. 12-09-2022)

⁹² C.B. Hays, Death, *Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 153.

⁹³ T. Rata, Covenant, *Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 102.

⁹⁴ https://www.christipedia.nl/wiki/Nieuwe_maan (d.d. 14-09-2022).

⁹⁵ Ex.20:8-10; Lev.23:3; Num.28:9-10; Deut.5:15 (NBV21).

Als je het Hebreeuws in vers 8:5d letterlijk vertaald, staat er: ‘en wij graan mogen openen’. In de LXX wordt dit weergegeven met de woorden: ἀνοίξομεν θησαυρούς. Dat betekent: we zullen onze schatten openen. Dit duidt op het openen van de graanopslag zodat er weer handel gedreven kan worden in graan. Het Hebreeuwse werkwoord ‘openen’ staat in de cohortatief en dat betekent dat de handelaren graag weer graan op de markt willen brengen. Vandaar de keuze voor bovenstaande vertaling: ‘zodat we weer handel mogen drijven in graan’.

De winsten van deze handel worden echter onrechtmatig verkregen, namelijk door te knoeien met maten, gewichten en weegschalen. In Amos 8:5f wordt gesproken van ‘bedrieglijke weegschalen’. Dit gebeurde door het gewicht van een sikkal te vergroten. Een sikkal is een gewichtseenheid van ongeveer 11,5 gram en werd gebruikt om goud en zilver af te wegen. Door het gewicht van een sikkal te manipuleren kon een verkoper zijn klant meer laten betalen. Fraude hiermee vond bijvoorbeeld plaats door bij verkoop een zwaarder gewicht dan het standaardgewicht van de sikkal te gebruiken.⁹⁶ De klanten betaalden zo het extra gewicht in zilver (geld) te veel.

Dit gebeurde ook met de inhoudsmaat de efa. De efa is een inhoudsmaat voor droge waar, omstreeks veertig liter.⁹⁷ Door de inhoudsmaat minder te maken dan de standaardmaat, verkocht men met opzet minder, maar wel voor de prijs die bij de standaardmaat van 40 liter hoorde. Maar er werd niet alleen met de inhoudsmaat en weegschaal geknoeid, ook met de kwaliteit van het graan nam men het niet zo nauw, getuige de volgende tekst.

Amos 8:6c

וּמִכֶּלֶךְ בָּרַךְ וַשְׂקֵירָה:	8:6c en wij zullen graanafval voor graan verkopen.
----------------------------------	--

In versregel 8:6c wordt gesproken over het verhandelen van graanafval als graan. Waarschijnlijk wordt er een zeer lage kwaliteit graan met veel verontreinigingen mee bedoeld. Zelfs dit weten de kooplui aan de man te brengen, mogelijk door de markt te manipuleren.⁹⁸ Zoals we kunnen lezen in de volgende teksten, gebeurde dat manipuleren ook met de rechtspraak.

3.1.5. Corruptie

Achtereenvolgens worden de volgende teksten behandeld: Amos 5:7ab; 5:10, 5:11ab, 5:12. In deze teksten komt naar voren dat het recht verdraaid wordt, en dat degene die recht spreekt, gehaat wordt. Ook worden er torenhoge belastingen opgelegd.

Amos 5:7

הַהֲפֹכִים לְלַעֲנָה מִשִּׁפְּטִי	5:7a Zij veranderen het recht in alsem
וַיִּצְדָּקָה לְאַרְצֵי הַנְּיָחוּ:	5:7b En de gerechtigheid doen zij neerliggen op de aarde

⁹⁶ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 218.

⁹⁷ <https://www.ensie.nl/betekenis/efa> (d.d. 15-09-2022).

⁹⁸ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 219.

Het veranderen van recht in alsem in Amos 5:7a komt ook in Amos 6:12 voor. Het bittere sap van de alsemstruik wordt gecontrasteerd met de zoete vrucht van gerechtigheid.⁹⁹ Het recht maakt plaats voor bitter onrecht. De gerechtigheid die normaliter het volk tot zegen is, is tot een bitter vergif gemaakt.¹⁰⁰ Dat vergif maakt de maatschappij ziek, in tegenstelling tot de gerechtigheid die het volk leven geeft.

In Amos 5:7b doen zij de gerechtigheid neerliggen op de aarde. Ze laten het achter of rusten op de aarde; ze doen niet meer aan gerechtigheid.¹⁰¹ Ze hebben van de gerechtigheid een hulpeloos slachtoffer van geweld gemaakt dat op de grond is blijven liggen.¹⁰²

Amos 5:10

שָׂאוּ בַשַּׁעַר מוֹכֵית	5:10a Zij haten het terechtwijzen in de poort,
וְזָכַר הַמַּיִם יִתְעַבּוּ:	5:10b en verafschuwen degene die de waarheid spreekt.

In Amos 5:10a wordt gesproken over het haten door Israëlieten van degene die in de poort terechtwijst. In de poort werd vroeger door de oudsten rechtgesproken en er werden ook belangrijke beslissingen genomen. De rijke Israëlieten zijn het niet eens met eerlijke rechtspraak. Dat wordt in Amos 5:10b nog eens wordt bevestigd; Zij hebben een zeer grote hekel aan iemand die integer spreekt.¹⁰³

Amos 5:11ab

לָכֵן יַעַן בּוֹשְׁסֵיכֶם עַל-דָּל	5:11a Daarom omdat jullie accijns op tarwe aan de arme opleggen
וּמִשָּׂאת-בֵּרֶךְ תִּקְחוּ מִמֶּנּוּ	5:11b en jullie graan van hem wegnemen

Accijns en een deel van het graan wegnemen heeft te maken met het heffen van belasting op koren. De kleine boer (de arme) is in de praktijk niet langer meer eigenaar van zijn eigen land; door de hoge belastingen en andere maatregelen moet hij, als eigenaar van de grond, gehoor geven aan de leidende klasse.¹⁰⁴ Boeren werden afhankelijk van landeigenaren en waren overgeleverd aan belastingeisen die hun stand te boven gingen.¹⁰⁵

⁹⁹ M.G. Klingbeil, Floral imagery, *Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 249.

¹⁰⁰ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, pp. 157-158.

¹⁰¹ <http://www.bijbelaantekeningen.nl/files/biblevers?Amos%205:7> (d.d. 20-09-2022).

¹⁰² G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 158.

¹⁰³ <http://www.bijbelaantekeningen.nl/files/biblevers?Amos%205:10> (d.d. 20-09-2022).

¹⁰⁴ <http://www.bijbelaantekeningen.nl/files/biblevers?Amos%205:11> (dd. 21-09-2022).

¹⁰⁵ M.D. Carroll R., Social-scientific approaches, *Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 739.

Amos 5:12

כִּי יִלְעָתִי רַבִּים פְּשָׁעֵיכֶם	5:12a Want ik weet dat jullie overtredingen veel zijn,
וְעֲצָמִים חֲטָאתֵיכֶם	5:12b talrijk jullie zonden:
צָרָה יֶצְדִיק	5:12c jullie zijn vijandig tegen de rechtvaardige,
לְקַחֵי כֶּסֶף	5:12d nemen steekpenningen aan,
וְאַבְיוֹנִים בַּשַּׁעַר הַטּוֹי:	5:12e en wijzen de armen in de poort af.

In vers 5:12c heb ik יֶצְדִיק vertaald met rechtvaardige, omdat deze term kan verwijzen naar God, de maatschappij en individuele mensen. Het verwijzen naar zowel God als naar zijn volk, benadrukt de relationele aard van gerechtigheid: zoals God rechtvaardig is, zo moet zijn volk rechtvaardig zijn. Amos 5:12cde geven voorbeelden van misbruiken in het rechtssysteem.¹⁰⁶ Er is sprake van vijandschap tegen de rechtvaardige, het rechtssysteem ‘de poort’ is gecorrumpeerd door omkoping; er is sprake van rechtsverkrachting.¹⁰⁷ Voor geld kreeg men alles gedaan. De rechters worden met steekpenningen omgekocht en spreken geen recht in de zaak van de armen. De rechtvaardige uit vers 5:12c stemt overeen met de armen in vers 5:12e. Kennelijk behoort de onschuldige rechtvaardige tot de zwakken in de samenleving.

3.1.6 Buitensporige consumptie

Amos 3:15

וְהִכִּיתִי בַּיִת-הַחֹרֶף עַל-בַּיִת הַקִּיץ	3:15a En ik zal verwoesten het winterhuis met het zomerhuis,
וְאַבְדּוּ בָתַי הַשָּׁן	3:15b en de huizen met ivoor worden vernietigd
וְסָפוּ בָתֵּים רַבִּים	3:15c en ook veel huizen worden verwoest
נְאֻם-יְהוָה: ס	3:15d spreekt JHWH.

In Amos 3:15 wordt gesproken over prachtige huizen van de Israëlieten; winter- en zomerhuizen, huizen met ivoor en vele huizen. Alleen de elite kon zich de luxe van twee huizen veroorloven.¹⁰⁸ De winterverblijven waren vooral geschikt om in de winter de koude tegen te houden, terwijl de zomerhuizen geschikt waren om de hitte buiten te houden.

Het was vooral een koninklijk voorrecht om gescheiden zomer- en winterhuizen te bezitten. De vermelding van huizen die versierd zijn met ivoor (vers 3:15b) is gericht op de rijke elite van Samaria. Alleen de rijksten onder de bevolking hadden geld genoeg om hun huizen met ivoor te versieren.¹⁰⁹ Andere luxe huizen zoals paleizen werden ook vaak versierd met ivoor.

¹⁰⁶ M.D. Carroll, *Ethics, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 187.

¹⁰⁷ S.J. Dille, *Women and female imagery, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 849.

¹⁰⁸ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 135.

¹⁰⁹ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 135.

In 1 Koningen 22:39 kunnen we lezen over het paleis van ivoor dat koning Achab heeft laten bouwen.¹¹⁰ Dat geeft een beeld van de welvaart van de rijken. Hoewel het in dit vers niet specifiek genoemd wordt, is rijkdom in het boek Amos steeds verbonden met de onderdrukking van de armen. Het werkwoord ‘verwoesten’ dat in vers 3:15a gebruikt wordt, staat in de eerste persoon, waarmee de nadruk wordt gelegd op het oordelend handelen van God zelf. De gevolgen van dit oordeel zien we in de volgende versregels terug. Er komt een tijd dat ze niet in deze mooie huizen zullen wonen en ook niet van de prachtige wijngaarden zullen genieten.

Amos 5:11cdef

בְּתֵי גִזְיֵת בְּנִיתָם	5:11c Jullie hebben huizen van gehouwen steen gebouwd
וְלֹא-תִשְׁבוּ בָּם	5:11d maar, jullie zullen er niet in wonen
כְּרֵמֵי-תְּמָד נִטְעַתֶּם	5:11e jullie hebben prachtige wijngaarden geplant,
וְלֹא תִשְׁתּוּ אֶת-יַיִנָּם:	5:11f maar jullie zullen niet drinken van hun wijn.

De rijke elite leeft een zelfgenoegzaam leven.¹¹¹ Huizen van gehouwen steen duidt op steenblokken die op maat werden gemaakt. Ook in 1 Koningen 5:31 kunnen we lezen dat in opdracht van koning Salomo grote brokken natuursteen op maat werden gehouwen voor de fundering van de tempel. De kostprijs van deze stenen was ongetwijfeld hoog en kon alleen door rijke mensen betaald worden. Waarom vallen deze dure natuurstenen huizen Amos op? Omdat ze gefinancierd zijn op een oneerlijke manier; de middelen om deze huizen te bouwen waren verkregen door uitbuiting van de armen. Vers 5:11d en 5:11f zullen in het volgende hoofdstuk besproken worden.

Amos 6:4-6

הַשֹּׁכְבִים עַל-מִטּוֹת לָשׁוֹן וְסִרְתָּיִם עַל-עַרְשׂוֹתָם	6:4a Zij leggen zich neer op ivooren ligbedden, en strekken zich uit op hun divans;
וְאֹכְלִים כְּרִים מִצֹּאן וְעֵגְלִים מִתּוֹךְ מַרְבֵּק:	6:4b en ze eten lammeren uit de kudde kleinvee, en stierkalfjes uit het midden van de stal.
הַפְּרָטִים עַל-פִּי הַנְּבֵל	6:5a en improviseren met de mond van de de harp.
כְּדָוִד חָשְׁבוּ לָהֶם כְּלֵי-שִׁיר:	6:5b zoals David bedenken zij voor zichzelf instrumenten om liederen te begeleiden
הַשֹּׁתִים בְּמִזְרְקֵי יַיִן	6:6a en drinken wijn uit ceremoniële schalen
וְרֹאשֵׁית שְׂמָנִים יְמָשְׁחוּ	6:6b en ze zalven zichzelf met de beste oliën
וְלֹא נִחְלוּ עַל-שֹׁבֵר יוֹסֵף:	6:6c en ze worden niet ziek vanwege de breuk van Jozef.

¹¹⁰ <http://www.bijbelantekeningen.nl/files/biblevers?Amos%203:15> (d.d. 21-09-2022)

¹¹¹ K. Möller, Amos, Book of, *Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 8.

Amos veroordeelt het genieten van rust, eten, drinken, musiceren, zingen en zalven als zodanig niet, maar wel de wijze waarop het geschiedt. Het is een en al weelde, luxe, pracht en praal, genieten en uitspatten.¹¹² Deze tekst staat ingeklemd tussen het negeren van de oordeelsdag (Amos 6:3) en het oordeel zelf (Amos 6:7), en daarmee krijgt ze een negatieve connotatie. Want gezien de context (Amos 6:3; 3:9-10; 4:1-2) werden deze feesten op kosten van de armen gehouden. De rijke elite bekommerde zich niet om het lijden van deze mensen. Dat is de zonde die Amos hier veroordeelt.¹¹³

Er kan ook een andere reden zijn dat het karakter van dit soort feesten onder kritiek van de profeet staat. Zoals hier boven al is behandeld, kan Amos hier doelen op een heidens ritueel dat bekend staat als de Marzeah. Jeremia 16:5, 7-8 plaatst de Marzeah duidelijk in een rouwcontext en zinspeelt waarschijnlijk op echte funeraire feesten.¹¹⁴

Als dat zo is, kunnen we ook beter begrijpen waarom ze in vers 6:6a drinken uit ceremoniële schalen. Amos typeert dan met opzet de banketten van de rijken als funeraire banketten; dat wil zeggen, de profeet bespote de manier waarop de deelnemers feestvierden toen de dood naderde.¹¹⁵

3.2. Samenvatting

In dit hoofdstuk is aan de hand van Bijbelteksten uit het boek Amos de sociaaleconomische praktijk beschreven van het noordelijke rijk. In de teksten is gekeken naar de sociale status van mensen en naar de materiële omstandigheden waarin mensen verkeren. Dit is gedaan met behulp van thema's die te maken hebben met het sociaaleconomisch systeem. Hoewel geprobeerd is om zo neutraal mogelijk de teksten te verklaren, verraden de titels van de thema's toch al een bepaald standpunt. Want wie of wat bepaalt of iets onrechtmatig of corrupt is? Ongemerkt kijken we dus toch al gauw door een gekleurde bril naar een bepaald probleem of vraagstuk.

Als eerste is gekeken naar het onderwerp mensenhandel. Doordat mensen in de schulden terechtkwamen, werden ze verkocht als slaaf. Eerlijke, onschuldige, hulpeloze, arme mensen waren handelswaar geworden. Meisjes waren hierbij slecht af, omdat ze als seksslavin werden gebruikt. Vervolgens is het thema onderdrukking behandeld. De heersende klasse verrijkte zichzelf door onderdrukking en uitbuiting van de armen. Met het onrechtmatig verkregen bezit kon de rijke elite een luxe leven leiden. Het derde thema ging over oneerlijke handel als gevolg van heb- en geldzucht. Dat de armen niet alleen economisch werden onderdrukt, blijkt uit het vierde thema: corruptie. De rijke bovenlaag kocht het recht met steekpenningen, de armen hadden hun rechtszaak dus al bij voorbaat verloren. Ook vroeg de rijke elite teveel belasting aan de armen. Ten slotte is ingegaan op het consumptiepatroon van de rijken: buitensporige consumptie. De luxe huizen en prachtige wijngaarden waren gefinancierd met geld dat verdiend was door uitbuiting van de armen. Kortom, de rijke bovenklasse maakte zich schuldig aan mensenhandel, onderdrukking en seksueel misbruik, oneerlijke handel, corruptie en buitensporige consumptie ten koste van de armen.

---

¹¹² P. Cammeraat, *Leren en leven, Handboek voor bijbelonderwijs*, deel 2, Kampen: De Groot Goudriaan, 1993³, p. 647.

¹¹³ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, pp. 178-179.

¹¹⁴ C.B. Hays, *Death, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 153.

¹¹⁵ C.B. Hays, *Death, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 153.

4.0 De reactie van de profeet Amos

We hebben al gezien dat Amos zelf benadrukt dat hij een boodschapper is, door JHWH geroepen om te profeteren. Het is JHWH die hem naar ‘mijn volk Israël’ stuurt. De boodschap van Amos bevat een scala aan klachten. Er is gebrek aan sociale rechtvaardigheid in Israël. De armen worden verkocht in schuldslavernij, het rechtssysteem wordt gecorrumpeerd door omkoping en de hebzucht leidt tot minachting voor de sabbat en corrupte zakelijke praktijken. Amos verkondigt ook het oordeel over de rijke elite als ze hiermee doorgaan.¹¹⁶

Amos waarschuwt het volk tegen afgoderij en schijnheiligheid omdat valse religie onlosmakelijk verbonden is met immoreel gedrag. Uit de brief van Paulus aan de Romeinen blijkt dat onrecht uit afgodendienst voortkomt. Als je de afgoden dient, geeft God je ook over aan de gruwelen van die afgoden. Dat betekent dat Hij je niet meer beschermt en dat maakt ook de weg vrij naar sociaaleconomische overtredingen (Rom. 1:18-31).

In zijn veroordeling van het noordelijke koninkrijk plaatst Amos sociale en economische onderdrukking bijvoorbeeld tegenover het drinken van wijn, gekocht met onrechtvaardige boetes, in het huis van God.¹¹⁷ Offermateriaal uit rijkdom verkregen door oneerlijkheid en economische uitbuiting werd gediskwalificeerd omdat het niet rechtmatig toebehoorde aan de aanbieders. Ethiek en ritueel waren dus integraal met elkaar verbonden.¹¹⁸

Bij alle sociaaleconomische gedragingen van de rijke elite kan daarom de vraag gesteld worden: ‘wat is ethisch verantwoord en wat niet’. Het antwoord op deze vraag hangt af van de levensbeschouwing van degene die deze vraag moet beantwoorden. Amos kan gezien worden als een representant van de orthodox joodse cultuur.¹¹⁹ Een cultuur die wordt gekenmerkt door de absolute acceptatie van de Thora als ultieme waarheid.¹²⁰

Dat de Thora zoals wij die nu kennen in de tijd van Amos al bestond, met een orthodoxie die zich daarop oriënteerde, wordt overigens niet algemeen aanvaard. In paragraaf 4.1.3 zal ik daarom verder ingaan op de fundering van de boodschap van Amos. Als schot voor de boeg, vermeld ik nu al dat ik er van uit ga dat Amos bekend moet zijn geweest met de Thora en de wijsheidsliteratuur. En ook het sociaaleconomische valt onder de Thora-wetgeving!¹²¹

---

¹¹⁶ S.J. Dille, Women and female imagery, *Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 849.

¹¹⁷ P.P. Jensen, Temple, *Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 768.

¹¹⁸ R.E. Gane, Sacrifice and atonement, *Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 689.

¹¹⁹ A. van der Rijst, *Geloof en economisch handelen*, p. 9.

¹²⁰ https://nl.wikipedia.org/wiki/Orthodox_jodendom#Karakteristieken (d.d. 07-10-2022).

¹²¹ A. van der Rijst, *Geloof en economisch handelen*, p. 9.

4.1 Wat is bijzonder in boodschap van Amos?

De boodschap van Amos bevat verschillende aspecten. Amos profeteert niet alleen over oordeel als gevolg van afgoderij en sociaaleconomisch onrecht, maar ook over herstel. Waarschuwen tegen afgoderij heeft een belangrijke plaats in de boodschap van Amos.

De boodschap van Amos gaat ook over de soevereiniteit van God. God zal de heidense volken straffen omdat zij oorlogsmisdaden hebben begaan (Amos 1:3-2:3). De Heer spreekt Israël aan als ‘Mijn volk’ (Amos 8:2), omdat Hij hen heeft verlost uit Egypte (Amos 3:1-2). Het slot van Amos’ boodschap eindigt met een belofte van herstel. Er zal niet alleen voor Israël, maar ook voor andere volken een rijke tijd komen. De genoemde thema’s in deze alinea zullen in het kader van deze thesis echter buiten beschouwing blijven.

Dat Israël er een valse godsdienst op na houdt, betekent tegelijkertijd dat ze de wetten van het verbond met God hebben losgelaten. Amos herinnert zijn publiek in zijn waarschuwingen steeds aan de Thora. In de tekst komen ook woorden voor die ons aan de Spreuken van Salomo doen denken. Kortom Amos baseert zijn vermaningen op door God gesproken en geïnspireerde woorden die we voor die tijd bekend mogen veronderstellen. Het onrecht dat voortkomt uit die valse religie zal in de volgende paragraaf uitgebreid aan de orde komen.

4.1.1 Afgoderij

Amos legt een direct verband tussen sociaaleconomisch onrecht en afgoderij. In hoofdstuk 2 is al kort ingegaan op het ontstaan van afgoderij in Israël. Jerobeam I had de kalverdienst ingesteld als alternatief voor de tempeldienst in Jeruzalem (1 Kon. 12:26-29). Jerobeam zette zo de deur naar afgoderij en wetteloosheid wijd open. Als Jerobeam II aan de macht komt, is deze praktijk nog steeds actueel (Amos 7:13).

Uiterlijk was Israël in die dagen zeer godsdienstig. Het probleem was echter dat hun godsdienst een religie was los van de wet van God.¹²² In Amos 4:4-5 wordt deze valse godsdienst aan de orde gesteld.

Amos 4:4-5

בָּאוּ בֵּית-אֵל וּפְשְׁעוּ הַגִּלְגָּל	4:4a Kom te Bethel en zondig te Gilgal
הֲרָבוּ לַפֶּשַׁעַ	4:4b om de zonden te vermenigvuldigen.
וְהָבִיאוּ לַבֶּקֶר זְבָחֵיכֶם	4:4c en breng elke morgen jullie offers
לְשִׁלֶּשֶׁת יָמִים מֵעֲשָׂרְתֵיכֶם:	4:4d en elke drie dagen jullie tienden.
וְקָטַר מִחֶמֶץ תֹּדָה	4:5a En offer dan gedesemd brood als dankzegging
וְקִרְאוּ נְדָבוֹת הַשָּׁמַיִם	4:5b en kondigt aan jullie vrijwillige gaven, laat het horen,
כִּי כֹן אֶהְבֶּתֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל	4:5c want zo willen jullie het graag, kinderen van Israël!
נָאֵם אֲדֹנָי יְהוִה:	4:5d spreekt JHWH, de Heer.

¹²² R.A. Jongeneel, *Economie van de Barmhartigheid*, p. 71.

Brueggemann stelt dat de kritiek van de profeten zich niet zozeer richt tegen de plaats waar de cultus gehouden wordt, maar wel tegen een religie die zelfgenoegzaam en zelfbevredigend is en elke verwijzing naar de soevereine God als kern van de godsdienst heeft losgelaten. De cultus of eredienst werd gezien als voertuig om gemeenschap te hebben met Jahweh. Gemeenschap moet hier gezien worden als de onderlinge relatie tussen gelovigen en Jahweh. In de eredienst kunnen gelovigen en Jahweh heel dicht bij elkaar komen om zo elkaars liefde te proeven. De eredienst werd echter een plaats waar de realiteit van Jahweh bijna volledig werd genegeerd of zelfs werd losgelaten. De profeten, en dus ook Amos, benadrukten dat de cultus een getuige en belichaming moet zijn van een praktijk van gemeenschap met Jahweh.¹²³

In onze huidige opvattingen wordt algemeen geoordeeld dat de profeten zich bezighielden met de grove misstanden in de religie en niet het idee zouden hebben gehad om de cultus af te schaffen. Want net als in de toenmalige wereld is er ook in onze tijd behoefte aan liturgische rituelen om de openbare eredienst vorm te geven. En afgezien van het instrumentele gebruik ervan als een noodzakelijke ondersteuning voor ethische bedoelingen, is de cultus bovendien een plaats waar Israël inderdaad in de aanwezigheid van de Heilige kan zijn. Er is dus geen bewijs dat de profeten zich verzetten tegen de openbare eredienst zelf, als de aanbidding zich richt op de ware God van Israël.¹²⁴

De perversie van de cultus, die we kennen uit profetische polemieken, is dat cultus een doel op zich kan worden en een praktijk van manipulatieve zelfgenoegzaamheid. In deze praktijk gaat het om een godsdienst waarin de rijken zelf een behagen hebben. In hun hoogmoed houden ze zich niet langer bezig met de aanbidding van Jahweh en kan de cultus dus ook geen voertuig meer zijn tot intieme gemeenschap met Jahweh. Het vervangt betrouwbare onderdanigheid door een manipulatief op zichzelf gericht zijn.¹²⁵ Ik denk dat Brueggemann hier een belangrijk punt aanroert. Als we Jahweh niet in waarheid willen dienen, waarom zouden we dan wel zijn 'leefregels' willen houden? God dienen wordt dan vervangen door een godsdienst zoals we die lezen in Amos 4:4-5.

De offers en tienden waarover het volk opschept in vers 4:4c – 4.5c, zijn een voorbeeld van zichzelf op de voorgrond stellen. In deze woorden proeven we bij Amos een flinke dosis ironie, terwijl hij de oproep om de eredienst bij te wonen (4:4a,b) bespottelijk maakt.¹²⁶ In plaats van dat ze hun altaren tot plaatsen van verzoening en vergeving maakten, hadden ze er altaren om mee te zondigen van gemaakt. En JHWH was daar niet blij mee.¹²⁷

Het zou God wel behagen, als al die offers daadwerkelijk een oprechte toewijding aan Hem zouden betekenen. Maar ze werden alleen maar gebruikt om God gunstig te stemmen. Aangezien dit manipulatieve begrip van rituelen de kern vormt van het heidendom, vielen de Israëlieten, toen ze Jahweh op deze manier aanbaden, al snel ten prooi aan de aanbidding van de afgoden van hun burenen.¹²⁸

---

¹²³ W. Brueggemann, *Theology of the Old Testament: testimony, dispute, advocacy*, p. 678.

¹²⁴ W. Brueggemann, *Theology of the Old Testament: testimony, dispute, advocacy*, p. 678.

¹²⁵ W. Brueggemann, *Theology of the Old Testament: testimony, dispute, advocacy*, p. 699.

¹²⁶ K. Möller, Amos, Book of, *Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 8.

¹²⁷ J. McKeown, Forgiveness, *Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 254.

¹²⁸ J.N. Oswalt, God, *Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 286.

Bethel (vers 4:4a), dat letterlijk ‘huis van God’ betekent, wordt door Amos’ tegenstander, de hogepriester Amasja, het ‘heiligdom van de koning’ en ‘het huis van het koninkrijk’ genoemd. Het noordelijke rijk heeft dus alternatieven voor de tempel in Jeruzalem opgezet om hun onafhankelijke politieke status te legitimeren.¹²⁹

Maar tegen deze alternatieve cultusplaatsen wordt gewaarschuwd in Amos 5:5.

Amos 5:5

וְאַל-תִּדְרָשׁוּ בַּיִת-אֵל	5:5a Maar zoek Bethel niet,
וְהִגְלִגְלִי לֹא תִבְאוּ וּבְיָרָר שִׁבְעָה לֹא תַעֲבְרוּ	5:5b en kom niet naar Gilgal en trek niet door tot Berseba,
כִּי הִגְלִגְלִי גְלָהּ יִגְלָהּ וּבַיִת-אֵל יִהְיֶה לְאֵן:	5:5c want Gilgal zal zeker in ballingschap gaan en Bethel zal tot niets worden.

Omdat er in vers 5:5b twee keer hetzelfde werkwoord gebruikt wordt voor ‘in ballingschap gaan’ (גלה) heb ik het met ‘zeker in ballingschap gaan’ vertaald. In vers 5:5c heb ik het woord לֵאֵן met ‘tot niets’ vertaald. Dit woord duidt op schadelijke gevolgen van slechte daden. Het kan dus te maken hebben met de gevolgen van de ballingschap.¹³⁰

De cultusplaatsen van Israël worden het doelwit van het goddelijk oordeel omdat de Israëlieten daar op een zondige wijze God vereren. De plaats van de zonde wordt zo het voorwerp van de straf.¹³¹ In Amos 3:14 wordt dat nog eens benadrukt.

Amos 3:14

כִּי בַיּוֹם פִּקְדֵי פִשְׁעֵי-יִשְׂרָאֵל עָלָיו	3:14a Want op de dag dat Ik Israël zal straffen voor haar zonden,
וּפִקְדֹתַי עַל-מִזְבְּחֹת בַּיִת-אֵל	3:14b zal ik ook de altaren van Bethel verwoesten.
וְנִגְדְעוּ קַרְנוֹת הַמִּזְבֵּחַ וְנִפְלוּ לָאָרֶץ:	3:14c De horens van het altaar zullen worden afgehakt en op de grond vallen.

In vers 3:14a zal de HEER de overtredingen van het volk Israël straffen. God veroordeelt de onrechtmatig verkregen rijkdom en de valse godsdienst. Daarom zullen de altaren van het heiligdom in Bethel verwoest worden (vers 3:14b). De altaren en in het bijzonder de horens van het altaar hebben te maken met de bescherming door God. Met de verwoesting van de altaren en de horens (vers 3:14c), valt ook de bescherming door God weg. De horens van het altaar staan symbool voor een plaats van toevlucht voor iemand die de doodstraf verdiend heeft vanwege een misdaad.¹³²

¹²⁹ P.P. Jenson, *Temple, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 768.

¹³⁰ J. Ahn, *Exile, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 196.

¹³¹ R.B. Ghisholm Jr., *Retribution, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 674.

¹³² G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 134.

Hoe mooi de rituele uitvoeringen ook waren, en hoeveel offergaven er ook gebracht werden, niets kon hen of de cultusplaats nog redden. Heel de cultus was waardeloos omdat ze het respect voor het verbond met JHWH verloren hadden.¹³³ En JHWH moet niets hebben van Israëls schijnheiligheid.

Dat God toorn tegen een dergelijke manier van religie bedrijven blijkt ook uit Amos 5:21-24. JHWH wil geen gebeden en offers meer van de Israëlieten accepteren. Hij walgt van hun religieuze bijeenkomsten.¹³⁴

Amos 5:21-24

שָׂנֵאתִי מְאֹד חַגֵּיכֶם	5:21a Ik haat, ik verwerp uw feesten.
וְלֹא אֲרִיחַ בְּעֵצְרֹתֵיכֶם:	5:21b Uw feestelijke bijeenkomsten kan ik niet luchten.
כִּי אִם-תַּעֲלוּ-לִי עֹלוֹת וּמִנְחֹתֵיכֶם	5:22a Want al doet u brandoffers voor mij opgaan, en uw spijsoffers,
לֹא אֲרָצָה	5:22b Ik zal er geen welgevallen aan hebben,
וְשֹׁלֵם מְרִיאֵיכֶם לֹא אֲבִיט:	5:22c en het slachtoffer van uw gemest vee, wil ik niet aanzien.
הַסֵּר מֵעָלַי הַמֶּוֹן שִׁירֶיךָ	5:23a Verwijder van mij het lawaai van uw liederen!
וּזְמֶרֶת נְבִלֶיךָ לֹא אֲשָׁמַע:	5:23b naar de melodie van uw harp luister ik niet.
וַיִּגַּל כַּפַּיִם מִשְׁפָּט	5:24a Maar laat het recht stromen als water,
וַיִּצְדֵּק כְּנַחַל אֵיתָן:	5:24b en gerechtigheid als een stromende beek.

Het woord voor feesten in vers 5:21a wordt in de liturgische kalenders gebruikt voor de drie jaarlijkse pelgrimsfeesten: Pesach, Pinksterfeest en Loofhuttenfeest. Het woord dat in vers 5:23a voor liederen wordt gebruikt komt ook in de titels van veel van de psalmen voor. Deze feesten en lofzangen zijn echter onaanvaardbaar voor JHWH. Het gaat hem om het liefhebben van de naaste en niet zozeer om naleving van de religieuze feesten.¹³⁵

Net zoals in Amos 4:4-5 wordt hier de ‘lege’ godsdienst benadrukt die gepaard gaat met een gebrek aan recht en gerechtigheid.¹³⁶ God verwerpt de offers van ‘uw feestelijke bijeenkomsten’(vers 5:21b), ‘uw liederen’ (vers 5:23a) en ‘de melodie van uw harp’ (vers 5:23b). Het bezittelijk voornaamwoord ‘uw’ vestigt de aandacht op de offeraars. God heeft blijkbaar besloten om de relatie met zijn volk te beëindigen omdat overal het onrecht heerst. En daarom verwerpt hij ook heel de liturgie van deze ‘aanbidders’.^{137 138}

¹³³ V.H. Matthews, *Prophecy and tradition, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 628.

¹³⁴ Michael D. Coogan, *A brief introduction to the Old Testament: the Hebrew Bible in its context*, p. 262.

¹³⁵ Michael D. Coogan, *A brief introduction to the Old Testament: the Hebrew Bible in its context*, p. 262.

¹³⁶ K. Möller, *Amos, Book of, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 8.

¹³⁷ R.E. Gane, *Sacrifice and atonement, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 687.

¹³⁸ J.W. Hilber, *Liturgy and cult, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 520.

JHWH eist een levensstijl die in overeenstemming is met zijn normen van recht en gerechtigheid.¹³⁹ Het woord מְשַׁפֵּט in vers 5:24a wat met recht of gerechtigheid vertaald kan worden, wordt ook gebruikt om sociale en economische relaties binnen de verbondsgemeenschap te evalueren en te bekritisieren.¹⁴⁰ Hoe die gerechtigheid er zou moeten uitzien, wordt mooi verwoord in vers 5:24ab. Gerechtigheid is niet als een beek die in de winter volstroomt, en door de hitte van de zomer verandert in een droge, gebarsten bedding. Maar ware gerechtigheid is als water dat het hele jaar door stroomt, onophoudelijk en zuiver.¹⁴¹

4.1.2 Profetie van rampspoed

Amos veroordeelt het sociaaleconomisch onrecht in Israël. De armen worden verkocht in schuldsavernij, er is onderdrukking en seksueel misbruik, er zijn corrupte zakelijk praktijken, het rechtssysteem wordt gecorrumpeerd door omkoping en de rijken leven ten koste van de armen in grote weelde. Amos veroordeelt niet alleen dit onrecht, maar waarschuwt ook voor de gevolgen er van.

De uitgewerkte teksten vallen alle onder het thema rampspoed. Voor de duidelijkheid is dit thema opgedeeld in subthema's die ook onder soortgelijke benamingen voorkomen in de literatuur. Zo komt het subthema 'géén leger meer' voor onder de benaming 'oracle of disaster' en 'het volk in ballingschap' onder de naam 'pronouncement of judgment and punishment'.¹⁴² De gevolgen zijn hieronder categorisch uitgewerkt.

4.1.2.1 Géén leger meer

Amos 2:13-16

הִנֵּה אֲנֹכִי מַעֲיֵק תַּחְתִּיכֶם	2:13a Daarom, zie ik zal het onder u doen wankelen,
כַּאֲשֶׁר תַּעֲיֵק הַעֲגֹלָה הַמְּלֵאָה לָהּ עָמִיר:	2:13b zoals een volle wagen met graan wankelt.
וְאֶבֶד מָנוֹס מִקָּל	2:14a Dan vergaat de vlucht van de hardloper,
וְחִזְקוֹ לֹא-יִצְמָח כֹּחֹו	2:14b en de sterke zal zijn kracht niet kunnen uitoefenen,
וְגִבּוֹר לֹא-יִמְלֹט נַפְשׁוֹ:	2:14c en de held zal zijn leven niet kunnen redden.
וְתַפֵּשׁ הַקֶּשֶׁת לֹא יַעֲמֵד	2:15a En de boogschutter zal geen positie innemen,
וְקַל בְּרַגְלָיו לֹא יִמְלֹט	2:15b en die snel kan lopen, zal niet ontsnappen,
וְרִכְבּ הַסּוּס לֹא יִמְלֹט נַפְשׁוֹ:	2:15c en de ruiter zal zijn leven niet behouden.

¹³⁹ J. McKeown, *Forgiveness, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 255.

¹⁴⁰ E.R. Hayes, *Justice, Righteousness, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 466.

¹⁴¹ B.P. Irwin, *Social justice, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 726.

¹⁴² G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 8.

וְאֶמְיֵץ לָבוֹ בַּגְּבוּרִים עָרוֹם יָנוּס בַּיּוֹם־הַהוּא	2:16a en de sterke held zal naakt vluchten op die dag
נְאֻם־יְהוָה: פ	2:16b spreekt JHWH.

De aankondiging van het oordeel begint in vers 2:13a,b met een schets van een wagen volgeladen met gemaaid koren. Dit beeld heeft tot verschillende interpretaties geleid over de aard van de ramp. De uitleg hangt af van hoe de werkwoorden *מָעִיק* en *תָּעִיק* vertaald worden. Als deze werkwoorden met zwaaien, wankelen, slingeren of schudden vertaald worden, dan zit dit beeld dicht bij de aardbeving die in Amos 1:1 genoemd wordt. Een alternatief zou kunnen zijn dat de metafoer van de wagen uit vers 2:13b duidt op oorlog. Als je de passage echter in zijn geheel leest, komt dat niet logisch over.¹⁴³

Zelf denk ik daarom dat het hier inderdaad om de aardbeving gaat die in Amos 1:1 vermeld wordt. God kondigt in vers 2:13a aan iets te gaan doen. Hij laat het slingeren of schudden onder de voeten van mensen. Bij de metafoer van de volgeladen wagen, moet ik denken aan een zware vrachtwagen die vlak voor je neus voorbij rijdt. Je voelt de grond trillen. Even een moment van schrik en beven. Hoe moet dat gevoeld hebben bij deze zware aardbeving waar jaren later nog over gesproken wordt in Zacharias 14 vers 5:

Jullie zullen wegvluchten, het dal in tussen die twee bergketens dat zich zal uitstrekken tot aan Asel, zoals jullie ook gevlucht zijn bij de aardbeving in de tijd dat koning Uzzia regeerde over Juda. En de HEER, mijn God, zal verschijnen met alle hemelingen. (Zach. 14:5 NBV21)

Zacharia vergelijkt in deze tekst het wegvluchten met het vluchten voor de aardbeving in de tijd van Koning Uzzia, waarvan Amos getuige was. Voor Zacharia lag die aardbeving ongeveer 250 jaar in het verleden. Blijkbaar gaat het hier om een aardbeving die zo zwaar was, dat ze daarom in de herinnering van het volk is blijven voortleven.

In de verzen 2:14-16 lezen we de gevolgen van deze catastrofe. Boogschutters, cavalerie, soldaten en keurtroepen, allen slaan ze op de vlucht. Zelfs de beste elitetroepen werpen hun uitrusting af ('naakt') om snel te kunnen vluchten. Maar niemand kan aan deze ramp ontsnappen. Ze staan allemaal machteloos tegenover Gods oordeel, veroorzaakt door dit natuurgeweld. In Amos 9:1-4 komt 'het niet kunnen ontsnappen aan het oordeel van God' weer terug.¹⁴⁴

¹⁴³ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, pp. 118-119.

¹⁴⁴ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, pp. 119-120.

4.1.2.2 Samaria verwoest

Amos 3:11-12

לְכֹן כֹּה אָמַר אֲדֹנָי יְהוִה	3:11a Daarom, zo zegt JHWH de Heer,
צָר וּסְבִיב הָאָרֶץ	3:11b een vijand zal het land omsingelen
וְהוֹרֵד מִמֶּנּוּ עֵזָה וְנִבְזוּ אַרְמְנוֹתָיו:	3:11c hij zal uw forten neerhalen, en uw burchten zullen worden geplunderd.
כֹּה אָמַר יְהוִה	3:12a Zo zegt JHWH:
כַּאֲשֶׁר יִצִּיל הַרְעָה מִפִּי הָאָרִי	3:12b zoals een herder redt uit de muil van de leeuw
שְׁתֵּי כָרְעִים אֹו בְדֹל-אֶזָּן	3:12c slechts een paar poten of een stuk van een oor,
כִּן יִנְצְלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל הַיֹּשְׁבִים בְּשִׁמְרֹון	3:12d zo zullen de Israëlieten die in Samaria wonen gered worden:
בְּכַפֶּאת מִטָּה וּבְדַמְשֶׁק עָרֶשׁ:	3:12e alleen een hoek van een bed, en een stuk van een bank.

Het gaat in de verzen 3:11b-c waarschijnlijk om een militaire invasie waarbij de forten in Samaria zullen worden geplunderd. Het volk Israël rekent daar niet op, want ze zijn er zeker van dat God hen wel zal redden als ze worden aangevallen. Amos wijst er ironisch op dat er wel een 'redding' zal zijn, maar alleen in de vorm van enkele waardelose overblijfselen die in vers 3:12c genoemd worden. Deze overblijfselen die een herder zou kunnen redden uit de muil van een leeuw dienen als bewijs dat het dier echt is verscheurd door een wild beest. Deze metafoor dient als bewijs dat Gods verwoestende oordeel inderdaad gaat plaatsvinden. Hoewel er in vers 3:12e wat vertaalproblemen zitten die tot giswerk leiden, lijkt mij bovenstaande vertaling toch de beste omdat deze vertaling een parallel vertoont met vers 3:12e.¹⁴⁵

Amos 3:15

Deze tekst is al in een voorgaande paragraaf vertaald met:

- 3:15a *En ik zal verwoesten het winterhuis met het zomerhuis,*
- 3:15b *en de huizen met ivoor worden vernietigd*
- 3:15c *en ook veel huizen worden verwoest*
- 3:15d *spreekt JHWH.*

Vers 3:15c doelt op een verwoesting van een stad met een grote bevolking omdat het hier gaat om veel huizen. Waarschijnlijk gaat het hier om de hoofdstad van Israël, Samaria (vers 3:12). Het is niet met zekerheid vast te stellen of de auteur de vernietiging door een aardbeving of door een oorlog in gedachten had.¹⁴⁶

¹⁴⁵ K. Möller, Amos, Book of, *Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 7.

¹⁴⁶ G. Eidevall, Amos, *A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 135.

4.1.2.3 Het volk in ballingschap

Amos 4:2-3

נִשְׁבַּע אֲדֹנָי יְהוִה בְּקִדְשׁוֹ כִּי הִנֵּה	4:2a JHWH, de Heer, zweert bij zijn heiligheid, dat, zie!
יָמִים בָּאִים עָלֵיכֶם וְנִשְׂא אֶתְכֶם בְּצִנּוֹת	4:2b er dagen over u komen dat men u zal optrekken met haken,
וְאַחֲרֵיתֶךָ בְּסִירוֹת דּוּגָה:	4:2c en uw nageslacht met vishaken.
וּפְרָצִים תִּצְאָנָה	4:3a En (door) bressen zullen jullie uitgaan,
אִשָּׁה נִגְדָה	4:3b elke vrouw recht voor haar uit
וְהִשְׁלַכְתֶּנָּה הַהֶרְמוֹנָה	4:3c en jullie zullen weggeworpen worden naar Hermon,
נְאֻם־יְהוָה:	4:3d spreekt JHWH.

In vers 4:2b wordt gesproken over ‘optrekken met haken’. De vraag is: wat voor soort instrument werd hier gebruikt om de ballingen mee weg te voeren? Mogelijk zijn touwen of haken bedoeld waarmee de gevangenen werden weggevoerd.¹⁴⁷ Omdat er ook in vers 4:2c gesproken wordt over vishaken, heb ik hier gekozen voor haken omdat dat als een parallel gezien kan worden met vishaken.

De aankondiging van de straf in vers 4:2a wordt bevestigd met een plechtige eed van JHWH, waarin de zekerheid van het komende oordeel tot uiting komt. Deze straf is zowel voor mannen als vrouwen bedoeld, met de nadruk op de rijke vrouwen van Samaria. De inwoners van Samaria zullen allemaal in ballingschap worden gevoerd; er blijft niemand achter (vers 4:2c). Over de manier waarop de inwoners worden weggevoerd bestaat enige discussie. Het ‘optrekken met haken’ kan echter ook letterlijk genomen worden. De Assyriërs hebben dan daadwerkelijk haken in het gezicht van hun gevangenen geslagen en ze meegesleept aan een touw.¹⁴⁸

Vers 4:3a gaat weer over de vrouwen van Samaria. Het werkwoord תִּצְאָנָה staat in de tweede persoon vrouwelijk meervoud, en betekent: jullie (vrouwen) zullen uitgaan. In vers 4:3b zal elke vrouw recht voor haar uitgaan. Kennelijk zullen de vrouwen achter elkaar in een lange rij door de bressen in de stadsmuren uitgaan.

In vers 4:3c wordt een nogal agressief werkwoord gebruikt voor het wegvoeren in ballingschap, namelijk ‘weggeworpen’. Gevoelsmatig geeft dit werkwoord naar mijn mening goed de bruutheid van de deportatie weer. De eindbestemming van de ballingen is niet zeker te bepalen, maar waarschijnlijk gaat het hier om de berg Hermon (vers 4:3c). De vrouwen zullen dus van de ‘berg Samaria’ naar de berg Hermon worden gebracht. De wegvoering lijkt overeen te komen met Amos 5:27, waar JHWH zegt dat hij de ballingen tot voorbij Damascus zal voeren. Geografisch komen de ballingen dan in Syrië en misschien nog wel verder, in Assyrië terecht.¹⁴⁹

¹⁴⁷ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 137.

¹⁴⁸ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 139.

¹⁴⁹ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 139.

Amos 5:11cdef

בְּתֵי גִזִּית בְּנִיתֵם	5:11c Jullie hebben huizen van gehouwen steen gebouwd
וְלֹא-תִשְׁבוּ בָם	5:11d maar, jullie zullen er niet in wonen
בְּרִמֵי-תִמְד נִטְעַתֶם	5:11e jullie hebben prachtige wijngaarden geplant,
וְלֹא תִשְׁתּוּ אֶת-יַיִנָם:	5:11f maar jullie zullen niet drinken van hun wijn.

Na de aanklacht (behandeld in vers 5:11a,b) komt het oordeel (vers 5:11d,f). De rijke onderdrukkers zullen hun huizen en hun wijngaarden verliezen. Deze bedreigingen zinspelen op de op handen zijnde deportatie en ballingschap. Het volk Israël zal verdreven worden van het land dat God beloofd heeft. In Deuteronomium 28:30 kunnen we dezelfde woorden lezen. Concreet betekent het dat wanneer de Israëlieten niet gehoorzaam zijn aan de Heer, er vervloekingen over hen zullen komen. Gehoorzaamheid aan God betekent trouw zijn aan de geboden die in het boek Deuteronomium zijn gegeven.

4.1.2.4 Het einde van Israël

JHWH laat Amos vijf visioenen zien (Amos 7:1-6; 7:7-9; 8:1-3; 9:1-6). In het eerste visioen ziet Amos hoe JHWH een zwerm sprinkhanen scheidt die het land kaalvreten en in het tweede visioen ziet Amos hoe JHWH bevel geeft om het land met vuur te straffen. In beide visioenen laat JHWH aan Amos zien dat hij het volk wil oordelen. Amos doet in beide visioenen voorbede om het volk van Israël, gepersonifieerd in Jakob, te sparen (Amos 7:2,5). Beide keren krijgt JHWH medelijden, wat betekent dat deze oordelen niet worden uitgevoerd. Veel wetenschappers stellen dat het eerste en het tweede visioen bij elkaar horen, net als het derde en het vierde visioen.¹⁵⁰

Het derde visioen dat Amos te zien krijgt, is dat van een pasloot dat gesteld wordt in het midden van het volk Israël. Ook voor deze metafoor zijn diverse verklaringen bedacht. De meest logische uitleg is volgens mij die van Campos. Het pasloot dient dan als beeld van de profeet Amos en de profetische boodschap die hij onder het volk van Israël verkondigt. Dit wordt ondersteund door Amos 7:10.¹⁵¹

Het vierde visioen vinden we in Amos 8:1-3, 'een mand met zomervruchten'. Wat opvalt bij zowel het derde als het vierde visioen, is dat Amos geen poging meer doet om voor het volk te bemiddelen. Er is ook geen sprake van medelijden door JHWH. Integendeel, het einde van zijn volk is gekomen; hij zal zijn volk niet meer sparen. Voordat de gevolgen van dit visioen worden besproken, wordt eerst het visioen zelf onder de loep genomen.

---

¹⁵⁰ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 193.

¹⁵¹ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, pp. 199-200.

Amos 8:1-3

כֹּה הִרְאֵנִי אֲדֹנָי יְהוִה	8:1a Toen liet JHWH, de Heer, mij zien
וְהִנֵּה כָּלֹב קִיץ:	8:1b en zie: een mand met zomervruchten.
וַיֹּאמֶר מִה־אַתָּה רֹאֵה עָמוֹס	8:2a En hij zei: wat zie je Amos?
וַיֹּאמֶר כָּלֹב קִיץ	8:2b Ik zei: een mand met zomervruchten.
וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלַי בָּא הַקֵּץ אֶל-עַמִּי יִשְׂרָאֵל	8:2c En JHWH zei tegen mij: het einde is gekomen voor mijn volk Israël,
לֹא-אוֹסִיף עוֹד עֲבוֹר לוֹ:	8:2d ik zal het niet langer voorbijgaan.
וְהִילְלוּ שִׁירֹת הַיְכָל בַּיּוֹם הַהוּא	8:3a De zangeressen van het paleis zullen op die dag jammeren,
נָאֻם אֲדֹנָי יְהוִה	8:3b spreekt JHWH, de Heer.
רַב הַפָּגֶר בְּכָל-מְקוֹם הַשְּׁלִיךְ הָס: פ	8:3c Talrijk de dode lichamen! Overal zijn ze neergeworpen, wees stil!

Net als in het derde visioen begint JHWH ook in het vierde visioen een dialoog met Amos. Door middel van visioenen communiceert JHWH een deel van zijn boodschap aan de profeten. Maar JHWH gaat ook vaak in dialoog met de profeet als hij een visioen openbaart. Hij stelt hierbij vragen zoals in vers 8:2a. Het visioen wordt dus door God gebruikt om een antwoord of een vraag uit te lokken.¹⁵²

Bij dit visioen hoort een moeilijk in het Nederlands te vatten woordspeling: de profeet ziet in vers 8:2b zomerfruit (קִיץ) en JHWH kondigt in vers 8:2c aan dat het tijd is (הַקֵּץ).¹⁵³ Deze woordspeling helpt om de metafoer van de mand met zomervruchten beter te begrijpen. Met de zomervruchten in vers 8:1b worden waarschijnlijk verse vijgen bedoeld.¹⁵⁴ JHWH vergelijkt het volk van Israël met zomerfruit dat er heerlijk uit ziet als het wordt geplukt, maar dat ook snel kan bederven en verrotten.¹⁵⁵

De maand waarin de vijgen geplukt worden, markeert het einde van het landbouwseizoen. De mand die wordt gebruikt om de vruchten van de oogst te verzamelen kan geassocieerd worden met het goddelijk oordeel. In andere profetische passages is de fruitoogst als metafoer een beeld van het oordeel. In ieder geval wijst dit visioen naar een toekomstige nationale ramp.¹⁵⁶

¹⁵² D.T. Lamb, *Word of God, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 863.

¹⁵³ M.R. Stead, *Visions, prophetic, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 822.

¹⁵⁴ M.D. Carroll R., *Social-scientific approaches, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 743.

¹⁵⁵ V.H. Matthews, *Prophecy and society, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 631.

¹⁵⁶ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 214.

Amos 8:3 ligt in het verlengde van vers 8:1-2. Volgens vers 8:3c zal er een massaslachting plaatsvinden. Lijken zullen te zien zijn in alle openbare ruimtes. Gejammer zal overal te horen zijn; in de tempel of in het paleis.¹⁵⁷ Het Hebreeuwse woord הִיכָל־ in vers 8:3a kan namelijk ook met ‘paleis’ vertaald worden. Er kan dan gedacht worden aan een klaagzang door zangeressen over een overleden koning.¹⁵⁸

Het werkwoord וְהִילְלוּ in vers 8:3a betekent: ‘zij zullen jammeren.’ Een aantal commentatoren acht het waarschijnlijk dat ‘zij’ verwijst naar zangeressen. Dat een koning zangers en zangeressen in zijn personeelsbestand had, kunnen we lezen in 2 Sam. 19:36. Hun taak was om rijke elite te vermaken. Er kan daarmee aangeknoopt worden bij Amos 5:23 en 6:5 waar een verband gelegd wordt tussen de verkeerde houding van de rijken en hun muzikaal vermaak. In vers 8:3a zullen alle vrolijke liedjes vervangen worden door gejammer. Ik heb daarom met Eidevall voor de volgende vertaling van de MT gekozen: ‘de zangeressen van het paleis zullen op die dag jammeren’.¹⁵⁹

Het visioen eindigt in vers 8:3c met een onuitsprekelijk beeld van dood en verderf. Er kunnen geen woorden gegeven worden aan de gruweldaden. Een dodelijke stilte overheerst: wees stil!

Net als in het hele boek van Amos zien we het thema rampspoed ook terugkomen in hoofdstuk 8. Eidevall stelt voor dat de tekst van Amos 8:8 dient als redactionele verbinding tussen de passages in 8:4-7 en 8:9-14. Concreet betekent dit dat vers 8:8 een brug slaat tussen alle in Amos genoemde menselijke strafbare feiten van Israël en de straffen die daarop volgen. De overgang van zonde naar straf wordt benadrukt door het woordje ‘daarom’ in vers 8:8a.¹⁶⁰

Amos 8:8

הֲעַל זֹאת לְאֶ-תִּרְגַּז הָאָרֶץ	8:8a Zal daarom de aarde niet beven
וְאָבַל כָּל-יֹושֵׁב בָּהּ	8:8b en elke inwoner van haar [niet] rouwen?
וְעָלְתָה כְּאֵר כְּלָהּ	8:8c En alles zal omhoogkomen als de rivier
וְנִגְרָשָׁה וְנִשְׁקָה כִּיְאֹר מִצְרָיִם: ׀	8:8d en ze zal kolken en wegzinken als de rivier van Egypte.

Ik heb in vers 8:8b het woordje ‘niet’ toegevoegd om het retorische karakter van de vraag kracht bij te zetten. Wordt in vers 2:13b de aardbeving nog vergeleken met ‘een volle wagen graan’, hier wordt ze vergeleken met het stijgen en dalen van het waterpeil van de rivier de Nijl. De profeten zijn duidelijk scherpe waarnemers van hun omgeving. Kennelijk heeft ook Amos kennis van bepaalde natuurkundige verschijnselen van de aarde, zoals de jaarlijkse overstroming van de uiterwaarden van de Nijl en het effect daarvan op de aardbodem.¹⁶¹

¹⁵⁷ J.A. Cook, Hebrew language, *Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 312.

¹⁵⁸ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 215.

¹⁵⁹ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, pp. 214-215.

¹⁶⁰ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 216.

¹⁶¹ H.F. Marlow, Land, *Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 490.

Ik denk dat de metafoor van de Nijl ook wel bekend geweest moet zijn bij het volk Israël, want anders heeft het weinig zin om deze beeldende taal te gebruiken. Wellicht leefden de mondelinge overleveringen over de Nijl en het land Gosen, waar ze vroeger gewoond hadden nog steeds voort in het collectieve geheugen van het volk. Amos gebruikt deze metafoor om duidelijk te maken dat het land zal beven en alle inwoners rouw zullen bedrijven. Dat alle inwoners rouwen, laat zien dat iedereen doden te betreuren zal hebben. De gevolgen van de aardbeving worden verbonden aan de dag van JHWH, de Heer. Dat is de dag waarop hij de zonden van zijn volk zal vergelden. In vers 8:9a heb ik het woord ‘het’ toegevoegd om de leesbaarheid te bevorderen.

Amos 8:9-10

וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא נְאֻם אֲדֹנָי יְהוִה	8:9a En [het] zal zijn op die dag, Spreekt JHWH, de Heer
וְהִבַּאתִי הַשֶּׁמֶשׁ בְּצַהֲרָיִם	8:9b dat ik de zon 's middags laat ondergaan
וְהִחְשַׁכְתִּי לְאָרֶץ בַּיּוֹם אֹר:	8:9c en het land zal verduisteren op klaarlichte dag.
וְהִפְכֹתִי חֲגִיכֶם לְאֵבֶל	8:10a En ik zal jullie feesten veranderen in rouw
וְכָל־שִׁירֵיכֶם לְקִינָה	8:10b en al jullie liederen in een klaagzang
וְהִעַלִּיתִי עַל־כָּל־מְתָנִים שֶׁק	8:10c en ik zal een rouwgewaad om ieders lendenen leggen
וְעַל־כָּל־רֹאשׁ קָרְחָה	8:10d en op elk hoofd kaalheid
וְשָׂמַתִּיהָ כְּאֶבֶל יָחִיד	8:10e en ik zal het maken als de rouw om een enige [zoon]
וְאַחֲרֵיתָהּ כְּיּוֹם מָר:	8:10f en het einde van haar zal zijn als een bittere dag.

De verzen in Amos 8:9,10 zijn een nadere uitleg van Amos 8:1-3. In Amos 5:8, 18-20 wordt ook gesproken over het verduisteren van de dag. Vers 9b,c voorspelt dat er volledige duisternis zal zijn ‘op die dag’. Deze profetie kan worden uitgelegd als een voorspelling van een zonsverduistering die rond het middaguur plaatsvindt. Zo’n merkwaardige gebeurtenis zou gezien kunnen worden als onheilspellend en als een teken van goddelijke toorn. Als alternatief kan deze voorspelling ook worden opgevat als een metafoor van een plotselinge, wanhopige en hopeloze toestand.¹⁶² Naar mijn mening kunnen beide mogelijkheden naast elkaar bestaan; het oordeel van JHWH is als een dag van duisternis, letterlijk en figuurlijk.

In vers 8:10 wordt er aangekondigd dat er rouw zal komen in het hele land. Dit vers ligt in het verlengde van Amos 8:3. De vrolijke liederen zullen veranderen in klaagliederen. Treurige muziek wijst op donkere tijden van oordeel.¹⁶³ De feesten begeleid door vrolijke muziek (Amos 5:21-23) zullen veranderen in klaagzangen en rouwrituelen. Het haar wordt afgeknipt of geschoren, kleding wordt gescheurd en een rouwkleed wordt aangetrokken. Het dieptepunt van de rouw wordt afgebeeld door de dood van een enig kind (vers 8:10e).

¹⁶² G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 220.

¹⁶³ D.B. Sandy, *Mountain imagery, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 555.

Een dergelijk verlies ging gepaard met een enorm bitter verdriet omdat dat het ergste was wat je als gezin kon overkomen. Door het verlies van je enigst kind, had je als gezin eigenlijk ook geen toekomst meer.¹⁶⁴

4.1.3 De fundering van de boodschap

Als we het Bijbelboek Amos lezen, merken we dat Amos waarschijnlijk op de hoogte geweest moet zijn van de wetten in de Thora. Een voorbeeld hiervan is de bepaling met betrekking tot een kledingstuk in pand (Ex. 22:26). Deze tekst zou als grond gediend kunnen hebben voor Amos 2:8.¹⁶⁵ Het is daarom interessant om te onderzoeken in hoeverre Amos op de hoogte kan zijn geweest van de bronnen die onder zijn boodschap liggen.

Net als bij alle andere profeten, zien we ook bij Amos dat hij oproept om de tekortkomingen met betrekking tot het verbond en daarmee het gebrek aan rechtvaardigheid zelf te erkennen. Tegen alles was misgaat onder het volk Israël in dagen van Amos wordt gewaarschuwd in Deuteronomium 10:12-22. Israël houdt zich echter niet aan het verbond van JHWH. En daarom verschijnt Amos in Israël om de sociaaleconomische praktijk tegen het licht van het verbond te houden. Want het verbond bevat immers al een bestaand sociaaleconomisch systeem. En Amos werpt zich op als verdediger van dat verbond.¹⁶⁶

Amos roept Israël daarom op om terug te keren naar de naleving van het verbond en de wetten in de Thora. Als het volk zich niet bekeert, zal dat niet zonder repercussies blijven. De vraag die in deze paragraaf centraal staat, is: op welke rechtsgronden is de boodschap van Amos gebaseerd? Er zijn er al twee genoemd; het verbond en de wet, maar er zijn er nog meer.

Onder theologische wetenschappers vinden we namelijk vier bouwstenen die de profetische boodschap van Amos ondersteunen. Deze vier onderdelen, het verbond, de wet, clanwijsheid en de schepping, zullen achtereenvolgens worden behandeld.¹⁶⁷

Israël had een unieke relatie met JHWH. In Amos 3:2 (HSV) staat:

Alleen u heb Ik gekend uit alle geslachten op de aarde.
Daarom zal Ik u vergelden al uw ongerechtigheden.

Het werkwoord ‘kennen’ in ‘Alleen u heb Ik gekend’, verwijst naar het verbond dat gesloten is tussen JHWH en het volk Israël bij de berg Sinai. De inhoud van dit verbond bestaat uit onder andere de tien geboden, de liturgie voor de eredienst en wetten voor het maatschappelijk leven. Als Mozes deze geboden en regels aan het volk bekend maakt, reageert het volk met:

Alles wat de HEERE gesproken heeft,
zullen wij doen en [Hem] gehoorzamen. (Ex. 24:7b HSV)

Met deze belijdenis geeft het volk te kennen het verbond van God te aanvaarden. In de tijd van Amos maakt Israël zich echter schuldig aan systematisch onrecht jegens onschuldigen, armen en jonge vrouwen.

---

¹⁶⁴ G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary*, p. 220.

¹⁶⁵ K. Möller, *Amos, Book of, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 15.

¹⁶⁶ V.H. Matthews, *Prophecy and tradition, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 627.

¹⁶⁷ M.D. Carroll R., *Ethics, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 186.

De misdrijven waarvan Israël wordt beschuldigd, zijn voornamelijk van sociaaleconomische aard. Israël maakt zich daardoor schuldig aan het verbreken van het verbond dat ze gesloten hadden bij de Sinäi.

Dat verbond bestond uit twee delen: het op de juiste wijze aanbidden van JHWH en van JHWH alleen en rechtvaardig omgaan met mede-Israëlieten. Amos wijst op de verkeerde vormen van aanbidding, vooral in het heiligdom van Bethel. Amos focust echter het meest op het tweede deel van het verbond, het liefhebben van de naaste. Omdat Israël het Sinäi-verbond verbroken heeft, zullen ze worden gestraft met de vloeken die aan dat verbond waren verbonden.¹⁶⁸

Het is dan ook niet verwonderlijk dat de profetische vermaningen en waarschuwingen zijn verbonden met de verbondszegeningen en -vloeken van Leviticus 26 en Deuteronomium 28.¹⁶⁹ Ter illustratie een tekst uit Leviticus die parallellen vertoont met de boodschap van Amos:

Ik zal van uw steden een puinhoop maken en uw heiligdommen verwoesten.
Ik wil de aangename geur [van] uw [offers] niet ruiken. (Lev. 26:31 HSV)

Er zijn echter critici die stellen dat Amos geen beschikking kan hebben gehad over Leviticus en Deuteronomium omdat deze boeken pas in zijn tijd of zelfs later zijn gemaakt.¹⁷⁰ Omdat wetenschappers het niet eens zijn over de tijd waarin deze boeken geschreven zijn, staat het verbond als rechtsgrond voor de boodschap van Amos ter discussie. Gezien de overeenkomsten tussen de boodschap van Amos en teksten uit Deuteronomium en Leviticus, twijfel ik er niet aan of Amos moet op de hoogte zijn geweest van een normatief functionerende Thora in min of meer dezelfde samenstelling als we nu nog kennen.

Een tweede mogelijkheid is dat Amos overtredingen van specifieke wetten op het oog heeft. Veel vermaningen lijken gebaseerd op bepaalde teksten, ook al worden ze niet expliciet genoemd. Een illustratief voorbeeld hiervan is oneerlijke handel in Amos 8:4-6 die een parallel vertoont met Leviticus:

U mag geen onrecht doen in de rechtspraak, met de lengtemaat,
met het gewicht en met de inhoudsmaat.
U moet een zuivere weegschaal hebben, zuivere gewichten, een zuivere efa en een zuivere hin.
Ik ben de HEERE, uw God, Die u uit het land Egypte geleid heeft. (Lev. 19:35-36 HSV).

Het boek Amos veroordeelt in Amos 5:21-24 ook de aanbidding van God omdat deze godsdienst gescheiden is van de zorg voor weduwen en wezen, armen en vreemdelingen. De wet eist juist dat er voor deze kwetsbare mensen wordt gezorgd.¹⁷¹

Dat het onderwijs van de profeet Amos gebaseerd zou zijn op specifieke wetten, staat ter discussie. Tegenstanders van deze benadering stellen dat Amos meer verwijst naar morele principes dan naar expliciete wetgeving. Dat is ook terug te zien in de algemeenheden in de taal die de profeet gebruikt.¹⁷²

---

¹⁶⁸ Michael D. Coogan, *A brief introduction to the Old Testament: the Hebrew Bible in its context*, pp. 259-261.

¹⁶⁹ M.D. Carroll R., *Ethics, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 186.

¹⁷⁰ M.D. Carroll R., *Ethics, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 187.

¹⁷¹ M.D. Carroll R., *Ethics, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 186.

¹⁷² M.D. Carroll R., *Ethics, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 187.

Een volgende optie om de profetische ethiek uit te leggen, is de wijsheidsliteratuur. Zo zouden bij Amos de concepten ‘recht’ en ‘rechtvaardigheid en gerechtigheid’ gegrond zijn in clanwijsheid. Amos 3:10 zou bijvoorbeeld voort kunnen komen uit Spreuken 16:8.

Want zij weten niet te doen wat recht is, spreekt de HEERE,
zij die geweld en verwoesting in hun paleizen opslaan (Amos 3:10 HSV).

Beter is een weinig met gerechtigheid, dan een veelheid aan inkomsten zonder recht (Spr. 16:8).

Een ander voorbeeld uit de wijsheidsliteratuur komt uit Amos 8:5. De valse weegschaal wordt ook in Spreuken 11:1 genoemd.

Een bedrieglijke weegschaal is voor de HEERE een gruwel,
maar een zuivere [weeg]steen is Hem welgevallig (Spr. 11:1).

Al deze morele inzichten zou Amos hebben geleerd van de oudsten in de streek waar hij is geboren.¹⁷³ De verbanden tussen de boodschap van Amos en de wijsheidsliteratuur zijn echter dun.¹⁷⁴

Een vierde benadering gaat uit van een morele orde binnen de schepping. In de profetische literatuur, dus ook in Amos, wordt een direct verband gelegd tussen zonde en oordeel. De eerste gedachte hierbij is dat misdaden overeenkomstige gevolgen veroorzaken in de natuur en de samenleving. Niet iedereen is het echter met deze oorzaak-gevolg-benadering eens.¹⁷⁵

De tweede verklaring van een morele orde gaat uit van een vorm van natuurrecht. Dat is het idee dat alle mensen enkele gemeenschappelijke morele gevoeligheden delen die je in de schepping kunt waarnemen en die je ook als mens kunt ervaren. Dit concept gaat er van uit dat iedereen op deze wereld, ook zij die niet geloven in JHWH, het er over eens is dat bepaald gedrag verwerpelijk is, en dat zij die dergelijke misdaden begaan, ter verantwoording moet worden geroepen.¹⁷⁶ Ook in het boek van de profeet Amos zou een onderliggend moreel kader te zien zijn dat gedeeld wordt in verschillende culturen.¹⁷⁷

Dit laatste concept komt op mij sympathiek over omdat het een bruikbaar idee zou kunnen zijn voor het volgende hoofdstuk: de relevantie van de boodschap van Amos voor onze tijd. Ook de eerste verklaring van een morele orde in de schepping, het verband tussen zonde en oordeel is een bruikbaar idee voor onze huidige tijd.

Elk van de bovengenoemde benaderingen liggen onder kritiek. Er is dus twijfel over welke bronnen aan de basis liggen van de boodschap van Amos. Ik ga er daarom vooralsnog van uit dat Amos bekend moet zijn geweest met de Thora en de wijsheidsliteratuur. Het verbond, de wetten, Spreuken, het is allemaal bekend geweest bij Amos. Hij profeteerde op basis van een scala aan theologisch materiaal om de boodschap van JHWH over te brengen.¹⁷⁸

---

¹⁷³ M.D. Carroll R., *Ethics, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 186.

¹⁷⁴ M.D. Carroll R., *Ethics, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 187.

¹⁷⁵ M.D. Carroll R., *Ethics, Dictionary of the Old Testament Prophets*, pp. 186-187.

¹⁷⁶ M.D. Carroll R., *Ethics, Dictionary of the Old Testament Prophets*, pp. 186-187.

¹⁷⁷ M.D. Carroll R., *Ethics, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 187.

¹⁷⁸ M.D. Carroll R., *Ethics, Dictionary of the Old Testament Prophets*, p. 187.

De belangrijkste legitimatie van Amos' boodschap ligt naar mijn overtuiging echter in zijn opdrachtgever. Amos is door JHWH geroepen om te profeteren. Hij moet de woorden van JHWH laten horen: 'zo spreekt JHWH'. Het is dus in principe de boodschap van JHWH.

4.2 Samenvatting

De reactie van Amos lijkt gebaseerd te zijn op de Thora. Amos waarschuwt immers tegen afgoderij omdat dat het volk losweekt van het verbond met JHWH. Het volk verliest daarmee ook de wet van God uit het oog en dat leidt tot immoreel gedrag. Amos heeft op de openbare eredienst niets tegen mits ze gericht is op God, of te wel gepaard gaat met het liefhebben van de naaste. Juist die aspecten ontbreken in cultusplaatsen zoals Bethel, Gilgal en Berseba. Zij kenmerken zich door een gebrek aan recht en gerechtigheid.

De gevolgen van dit sociaaleconomische onrecht zijn talrijk: het leger wordt vernietigd, Samaria wordt verwoest, het volk komt in ballingschap. Kortom, Israël houdt op te bestaan. JHWH spreekt niet meer tot zijn volk, wat leidt tot radeloosheid. Aan het syncretisme in verschillende steden zal een einde komen; de afgodendienaars zullen vallen en niet meer opstaan.

Welke rechtsgronden liggen er aan de basis van de boodschap van Amos? Ten eerste heeft JHWH een verbond met het volk Israël gesloten, waarin het liefhebben van de naaste benadrukt wordt. Vervolgens kan gedacht worden aan specifieke wetten en aan de wijsheidsliteratuur. Ten slotte is er ook nog zoiets als een morele orde binnen de schepping, die in twee delen uiteenvalt. Enerzijds is er de oorzaak-gevolg-benadering waarbij misdaden overeenkomstige gevolgen voor de natuur en samenleving hebben. Anderzijds weten alle wereldburgers, wel of niet gelovend in JHWH, welk gedrag verwerpelijk is.

Hoewel alle genoemde rechtsgronden ter discussie staan, ben ik er van overtuigd dat Amos profeteerde op basis van een variëteit uit de Thora, specifieke wetten en wijsheidsliteratuur. Amos heeft in ieder geval daarmee een beroep op het innerlijk besef van goed en kwaad gedaan, om zo het geweten van het volk Israël proberen wakker te roepen. Maar de legitimiteit van de Amos' boodschap is JHWH zelf. Amos hoeft alleen maar de woorden van JHWH door te geven aan het volk.

5.0 De blijvende relevantie van de profetie van Amos

In de tijd van Amos ontstond in Israël als gevolg van een toenemende welvaart een maatschappij gekenmerkt door sociaaleconomisch onrecht. De rijke elite leefde in weelde ten koste van de armen. De gevolgen van dit immorele gedrag blijven niet uit. Amos spreekt namens JHWH oordelen uit over het volk omdat zij niet loyaal zijn aan zijn wetten en inzettingen.

Ook in onze tijd is er veel sociaaleconomisch onrecht. In dit hoofdstuk wordt eerst gekeken naar de overeenkomsten tussen de tijd van Amos en onze tijd. Daarna naar wat wij kunnen leren van de boodschap van Amos, vervolgens naar hoe ik deze boodschap evalueer en ten slotte naar wat een begaanbare weg naar een rechtvaardige samenleving zou kunnen zijn.

5.1 Overeenkomsten met onze tijd

Net als in de tijd van Amos, is er ook in onze tijd een groot verschil tussen rijk en arm in de wereld. De welvaart en rijkdom die door rijk en arm samen is gecreëerd, is ongelijk verdeeld. Dat geldt zowel op landelijk als op wereldniveau. In de tijd van Amos ging verrijking gepaard met een scala aan sociaaleconomisch onrecht. In het hiernavolgende worden een voor een de thema's die in hoofdstuk 3 behandeld zijn vergeleken met huidige praktijken. Het gaat dan om: mensenhandel, onderdrukking en seksueel misbruik, onrechtmatig verkregen bezit, oneerlijke handel, corruptie en buitensporige consumptie van de rijke elite. Als je de thema's googelt, dan krijg je onafzienbare lijst aan resultaten. Elk thema kan echter maar kort worden aangestipt.

5.1.1 Mensenhandel

In de tijd van Amos wordt er handel gedreven in mensen. Velen van hen zijn hun land kwijtgeraakt door misoogsten en komen zo nog meer in de schulden terecht. Om hun schulden af te kunnen betalen moeten ze zich zelf verkopen. Anders gezegd: doordat ze de productiefactor natuur kwijt geraakt zijn, worden ze de slavernij ingeduwd. Iets dergelijks zien we ook in het Engeland van de 18^e eeuw gebeuren. Heel veel weidegrond van de arme plattelandsbevolking wordt onteigend en komt in bezit van particuliere grootgrondbezitters. Talloze boeren met hun gezinnen moeten gaan wonen en werken in de industriesteden om daar tegen een laag loon de kost te verdienen.¹⁷⁹

Tegenwoordig noemen we dat moderne slavernij. Googelen op 'mensenhandel' levert een scala aan resultaten op. Ook in Nederland worden gastarbeiders gelokt met mooie beloftes. Eenmaal aangekomen, worden ze gedwongen ander – laag betaald werk te doen. Dat de Bulgaarse Alexander zich na een tijdje een echte slaaf voelt, is illustratief voor de omstandigheden waarin vele gastarbeiders in Nederland en daarbuiten zich bevinden.¹⁸⁰

Veel bedrijven werken tegenwoordig met zzp'ers. Deze zelfstandigen zonder personeel zijn niet aangesloten bij een vakbond en kunnen dus niet zo snel een vuist maken. Een voorbeeld ter verduidelijking. In 2013 werden veel werknemers van PostNL gestimuleerd om als eigen baas voor PostNL te gaan werken. Je hoefde je alleen maar in te schrijven bij de Kamer van Koophandel en een bus te leasen. Het geld zou binnen stromen. Dat de arbeidsvoorwaarden drastisch verslechterden, werd er niet bij verteld. Geen pensioenopbouw, geen arbeidsongeschiktheidsverzekering, geen doorbetaling bij ziekte of bij vakanties.

---

¹⁷⁹ B. Goudzwaard, *Kapitalisme en vooruitgang*, p. 71.

¹⁸⁰ <https://mensenhandelin nederland.nl/verhalen/alexander-arbeidsuitbuiting/> (d.d. 01-12-2022).

Ook ging de prijs van pakketjes al gauw omlaag. Bezorgers moest steeds langere dagen maken om aan dezelfde omzet te kunnen komen.¹⁸¹ Er is hier sprake van schijnzelfstandigen. Feitelijk waren deze mensen gewoon in dienst bij PostNL. De overheid vindt daarom dit soort constructies ongewenst en wil hier tegen optreden.¹⁸² Zo te zien is hier niets nieuws onder de zon. Arbeiders worden net als in de tijd van de profeet Amos in een bepaalde situatie gemanoeuvreed en vervolgens uitgebuit.

5.1.2 Onderdrukking en seksueel misbruik

Uitbuiting van arbeiders en moderne slavernij sluit nauw aan bij het thema onderdrukking en seksueel misbruik. Immers in de tijd van Amos werden de armen onderdrukt en kwamen ze door schulden in slavernij terecht. Het was zelfs zo erg dat meisjes die als slavinnen verkocht werden, seksueel werden misbruikt.

In deze paragraaf wordt allereerst ingegaan op het verschijnsel van toenemende armoede in Nederland en de oorzaak daarvan. Daarnaast wordt ook aandacht besteed aan de uitbuiting van buitenlandse arbeiders die in Nederland werken. Niet alleen de werkende klasse staat onder druk, maar ook onze leefomgeving. Schade aan het milieu heeft wereldwijde gevolgen. Toenemende armoede in derdewereldlanden leidt tot onder andere ongewilde prostitutie van jonge vrouwen.

Komt onderdrukking ook in onze westerse samenleving voor? En wie of wat is dan de onderdrukker? Helaas moeten we constateren dat er ook in ons rijke Nederland steeds meer armoede voorkomt.¹⁸³ Meer dan een miljoen mensen in Nederland leven onder de armoedegrens. Veel landgenoten zijn aangewezen op de voedselbank.¹⁸⁴ Ze gaan nooit naar verjaardagen omdat ze geen cadeaus kunnen kopen, vieren hun eigen verjaardag niet omdat ze daar geen geld voor hebben. Het frappante is dat dit ook mensen betreft die hard werken en zuinig leven.¹⁸⁵ Kennelijk is er toch iets mis in ons economisch systeem met alle sociale gevolgen van dien.

En dat terwijl Nederland de laatste veertig jaar een enorme economische groei heeft doorgemaakt. Werkgevers en werknemers hebben zich samen ingespannen om deze extra rijkdom te realiseren. Samen maken zij deel uit van een economisch systeem dat gericht is op economische groei. Maar hoeveel is die economische groei nog waard als zelfs tweeverdieners met een bovenmodaal inkomen, geen kans meer zien om een eigen huis te kopen?¹⁸⁶ Hoe is het mogelijk dat de meeste werknemers in Nederland er niet of amper iets op vooruitgegaan zijn? Of anders gevraagd: hoe is het mogelijk dat deze groei zo ongelijk verdeeld is?¹⁸⁷

---

¹⁸¹ Sander Heijne & Hendrik Noten, *Fantoomgroei: waarom we steeds harder werken voor steeds minder*, Amsterdam, Atlas Contact, 2021⁸, pp. 80-81.

¹⁸² <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/zelfstandigen-zonder-personeel-zzp> (d.d. 01-12-2022).

¹⁸³ <https://www.armoedefonds.nl/armoede/armoede-in-nederland/> (d.d. 01-12-2022).

¹⁸⁴ <https://voedselbankennederland.nl/> (d.d. 02-12-2022).

¹⁸⁵ Sander Heijne & Hendrik Noten, *Fantoomgroei*, pp. 24-26.

¹⁸⁶ Sander Heijne & Hendrik Noten, *Fantoomgroei*, p. 113.

¹⁸⁷ Sander Heijne & Hendrik Noten, *Fantoomgroei*, pp. 9-13.

Dat heeft allereerst te maken met de verdeling van het nationaal inkomen, ook wel bruto binnenlands product genoemd. Het nationaal inkomen is alles wat wij in een jaar met elkaar verdienen. Het nationaal inkomen wordt verdeeld tussen de productiefactoren arbeid en kapitaal. In de laatste decennia zien we dat er naar verhouding een steeds kleiner deel van dit inkomen als beloning aan werkenden wordt uitgekeerd. Daardoor worden de winsten van bedrijven steeds groter en blijven de lonen van werkenden achter.

Een andere reden waarom de koopkracht van de lonen stilstaat, is gelegen in de belastingheffing. Waar de belastingheffing op winsten in de loop van de jaren omlaag is gegaan, ging de heffing op arbeid juist omhoog. Daar komt nog bij dat het belastingtarief op de eerste levensbehoeften van 6 procent naar 9 procent gestegen is.¹⁸⁸ Ziedaar, de ingrediënten voor de koopkrachtdaling van de werkende Nederlander.

Als we alleen naar Nederland kijken, is de literatuurlijst met betrekking tot onderdrukking of uitbuiting onafzienbaar. Zo worden buitenlandse arbeiders in het distributiecentrum van bol.com in Waalwijk afgeknepen omdat wij zo goedkoop mogelijk online willen winkelen. Dat deze werknemers niet alleen een laag loon verdienen, maar ook slecht gehuisvest zijn en als gevolg daarvan te maken hebben met weinig privacy, is het gevolg van het verdienmodel van webshops.¹⁸⁹

Iets wat bij de profeet Amos niet expliciet genoemd wordt, is het onzorgvuldig omgaan met de leefomgeving. We mogen er voorzichtig van uitgaan dat de regels van de Thora met betrekking tot het vrijheidsjaar en jubeljaar niet nageleefd werden. Op den duur bracht het land dus niet meer op wat ze naar verwachting eigenlijk zou moeten opbrengen. Ook in onze tijd zien we een veronachtzamen van onze leefomgeving met een daardoor toenemende milieuvervuiling. Broeikasgassen en kankerverwekkende stoffen zoals PFAS stellen de wereld voor grote uitdagingen.

Onze omgeving is dus kwetsbaar en staat onder grote druk. We worden regelmatig geconfronteerd met berichten in de media over vervuiling van bodem, water en lucht en de vernietiging van veel soorten planten en dieren. Ook staan de grondstoffen- en energievoorraden onder druk. In de jaren tachtig van de vorige eeuw werd er al gewezen op de gevolgen van de temperatuurstijging voor mens en milieu.¹⁹⁰ Beleidsmakers geven prioriteit aan de groei van het bruto binnenlands product in plaats van aan de gevolgen van de klimaatverandering. Maar hoe groot zou het bbp zijn als we ook de maatschappelijke kosten van milieuvervuiling en schade aan de natuur zouden meetellen?¹⁹¹

Het zijn vooral de arme landen die de gevolgen van de klimaatcrisis ondervinden. Overstromingen, mislukte oogsten door droogte drijven mensen naar de stad om de armoede te ontvluchten. Dat er een relatie tussen armoede en prostitutie bestaat is onmiskenbaar. In de stad aangekomen, rest er voor veel jonge meisjes vaak geen andere optie dan hun lichaam te ‘verkopen’ om zo aan geld te komen.¹⁹²

---

¹⁸⁸ Sander Heijne & Hendrik Noten, *Fantoomgroei*, pp. 32-35.

¹⁸⁹ Sander Heijne & Hendrik Noten, *Fantoomgroei*, pp. 58-62.

¹⁹⁰ B. Goudzwaard, *Kapitalisme en vooruitgang*, p. 143.

¹⁹¹ Sander Heijne & Hendrik Noten, *Fantoomgroei*, p. 185-187.

¹⁹² <https://www.aljazeera.com/features/2022/2/14/climate-change-forcing-zimbabwean-girls-into-to-sex-work> (d.d. 03-12-2022).

Of het nu Harare, Rio, Bangkok of Amsterdam betreft, onderzoek naar sekswerk toont steeds aan dat veel vrouwen uit armoede zichzelf als prostitué aanbieden. De zelfbeschikking van deze vrouwen die als seksslavin worden uitgebuit, wordt overruled door het economisch verdienmodel van criminele netwerken.¹⁹³

Wereldwijd geldt dat ook voor jonge kinderen die in armoede opgroeien. Ze worden seksueel uitgebuit en misbruikt door veelal rijke Westerse mannen.¹⁹⁴ Het lijkt wel of seksualiteit een economisch object geworden is, dat te koop is. De nieuwe economische sector – de pornografische industrie – zal daar ongetwijfeld aan bijgedragen hebben.¹⁹⁵

5.1.3 Onrechtmatig verkregen bezit

In de tijd van Amos maakte de elite misbruik van haar macht. Ze verrijkte zich met onterecht opgelegde boetes en verduisterde onderpand. Bij het thema mensenhandel is het kwijtraken van land door schulden al ter sprake gekomen. De armen verloren letterlijk de grond onder hun voeten. De grootgrondbezitters werden nog rijker als ze al waren, maar hadden ze al dit land rechtmatig verkregen?

Ook in onze tijd worden wereldwijd mensen van hun land verdreven door ondernemingen, regeringen en (para)militairen, gedreven door kapitalistische hebzucht dat het land uitbuit en vernietigt.¹⁹⁶ In 86% van de transacties is er geen overeenstemming met de eigenaren van het land. Overheden en bedrijven pakken daarom, desnoods met geweld het land van kleine boeren af. Boeren en bewoners worden verdreven van hun eigen land. Ze komen niet alleen in de armoede terecht, maar ook hun identiteit, waardigheid en veiligheid wordt hun afgenomen.¹⁹⁷

5.1.4 Oneerlijke handel

Amos waarschuwt tegen bedrieglijke zakelijke praktijken. Handelaren knoeden met maten en gewichten, en rommelden met de kwaliteit van het door hun verkochte graan. Tegenwoordig zouden we zeggen: ‘wat er op het etiket staat, zit niet in het product’. Ons voedsel is niet altijd wat het lijkt. Sterker nog, er wordt veel met voedsel gesjoemeld.¹⁹⁸

In Nederland controleert de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit de kwaliteit en de veiligheid van ons voedsel. De bevindingen zijn verontrustend. Er wordt op grote schaal gefraudeerd met voedsel om de winst van de producent te maximaliseren. Er wordt gesjoemeld met ingrediënten en niet zelden vormt de kwaliteit van het product een risico voor de volksgezondheid. Nu komen sterfgevallen als gevolg van voedsel fraude in Nederland niet zo vaak voor, maar in het buitenland wel. Als consumenten willen we allemaal eerlijk en veilig eten. Maar de vraag is: zijn bedrijven bereid om hun verantwoordelijkheid te nemen, ook als bijna niemand ziet wat ze precies doen?¹⁹⁹

---

¹⁹³ <https://www.socialevraagstukken.nl/zelfbeschikking-bij-raamprostitutie/> (d.d. 03-12-2022).

¹⁹⁴ <https://www.om.nl/onderwerpen/kindersekstoerisme> (d.d. 09-12-2022).

¹⁹⁵ B. Goudzwaard, *Kapitalisme en vooruitgang*, p. 179.

¹⁹⁶ Oikotree Movement, *Listen to the Land! Responding to cries for Life*, Nam-gu, Daegu: Less Press & Life in Beauty Press, 2016¹, p. 20.

¹⁹⁷ <https://www.oxfamnovib.nl/armoede-verslaan/honger-en-hongersnood/beschermen-van-landrechten> (d.d. 03-12-2022).

¹⁹⁸ <https://www.nvwa.nl/nieuws-en-media/weblogs/weblog/2017/geloof-ijj-wat-je-eet> (d.d. 03-12-2022).

¹⁹⁹ <https://www.nvwa.nl/nieuws-en-media/weblogs/weblog/2017/geloof-ijj-wat-je-eet> (d.d. 05-12-2022).

Oneerlijke handelspraktijken komen dus niet alleen in de tijd van Amos voor, maar ook vandaag de dag. Er wordt bijvoorbeeld verkeerde of te weinig informatie over het product gegeven. Of er worden prijzen genoemd waar uiteindelijk nog allerlei kosten bijkomen.²⁰⁰ Al deze oneerlijke handelspraktijken worden door de wet bestreden.²⁰¹ Het lijkt echter wel of dat er steeds meer regels en wetten nodig zijn om het handelsverkeer eerlijk te laten verlopen.

5.1.5 Corruptie

Een definitie van corruptie is niet zo gemakkelijk te geven omdat corruptie – toen en nu - vele vormen aan kan nemen. Vormen van corruptie zijn bijvoorbeeld: omkoping, afpersing en verduistering.²⁰² Steekpenningen kende men ook in de tijd van Amos. Rechters werden omgekocht door de rijken die misbruik maakten van hun machtspositie; het recht veranderde daardoor in onrecht. Onderpand werd verduisterd en armen moesten te veel belasting betalen.

Uit de website van het Openbaar Ministerie blijkt dat corruptie een nationaal en internationaal kwaad is. Corruptie benadeelt bedrijven, overheden en de samenleving.²⁰³ Op genoemde website staan een aantal illustraties die ons een beeld geven van wat er zich op het gebied van corruptie in Nederland afspeelt. Ambtenaren, accountants, douaniers ruilen hun eerlijkheid in voor geld om aan criminele activiteiten ruim baan te geven.²⁰⁴ Het mag duidelijk zijn dat corruptie een eerlijk en goed sociaaleconomisch systeem aantast.

5.1.6 Buitensporige consumptie

Buitensporige consumptie door de rijke elite van het noordelijke rijk was een manier om op te vallen. De luxe huizen versierd met ivoor dienden als symbolen van rijkdom. Iedereen kon aan deze symbolen zien welke plaats je op de maatschappelijke ladder innam. Het leven in weelde, pracht en praal ging gepaard met extravagante feesten.

Ook in deze tijd tonen de rijken hun sociale status met symbolen. Een miljoenenvilla met een van de top tien duurste auto's in de wereld op de oprit, dure luxe artikelen en eventueel het bezit van een superjacht, het zijn allemaal luxe goederen die bewust geconsumeerd worden om zo de rijkdom te kunnen etaleren. Wat te denken van een smartphone voor de prijs van zo'n € 15 miljoen.²⁰⁵ Net als bij de profeet Amos speelt hier de vraag: is al deze rijkdom op een eerlijke manier verdiend?

5.2 Wat kunnen we leren van de boodschap van Amos?

De profeet Amos waarschuwde in zijn dagen tegen sociaaleconomisch onrecht in Israël. Hij deed dit in opdracht van JHWH. Amos roept Israël op tot naleving van het verbond met JHWH en de wetten van de Thora. Het verbond van JHWH en de wetten van de Thora zijn namelijk gericht op een rechtvaardig sociaaleconomisch systeem en op een op de juiste manier dienen van JHWH.

---

²⁰⁰ <https://ondernemersplein.kvk.nl/oneerlijke-handelspraktijken/#:~:text=Oneerlijke%20Handelspraktijken%20in%20de%20Landbouw> (d.d. 08-12-2022).

²⁰¹ <https://www.wetrecht.nl/oneerlijke-handelspraktijken/> (d.d. 08-12-2022).

²⁰² <https://www.fiod.nl/wat-is-corruptie/> (d.d. 08-12-2022).

²⁰³ <https://www.om.nl/onderwerpen/corruptie/aanpak-corruptie> (d.d. 08-12-2022).

²⁰⁴ <https://www.om.nl/onderwerpen/corruptie> (d.d. 09-12-2022).

²⁰⁵ <https://www.investopedia.com/terms/c/conspicuous-consumption.asp#citation-2> (d.d. 09-12-2022).

Als het volk de wetten van JHWH niet houdt, dan kondigt de profeet een dreigend, onontkoombaar oordeel over Israël aan. Andersom is ook het geval; als het volk de wetten van JHWH wel houdt, zal het hun goed gaan. Er is dus in Israël idealiter een sterke band tussen het profane en sacrale leven. Zo leven zoals het goed is in de ogen van JHWH, geeft naast een persoonlijk zegen ook een zegen voor heel de samenleving.

Wat betekent dat voor onze maatschappij? Ook in onze samenleving komt de zondencatalogus van Israël voorbij. Mensenhandel, uitbuiting, seksueel misbruik, chantage, oneerlijke handel, corruptie en demonstratief consumentisme, allemaal zaken die ten kosten gaan van de medemens en het milieu. Van Amos kunnen we leren dat de wetten van JHWH een geestelijke barrière vormen om te voorkomen dat de naaste en de leefomgeving schade toegebracht wordt.

De westerse samenleving had in de middeleeuwen een sociaaleconomisch systeem met een heel andere geestelijke en culturele basis dan nu. De maatschappij was diep beïnvloed door het christendom. Het weerhield standen er van om zichzelf ten koste van andere standen te verrijken of om zichzelf meer macht toe te eigenen dan gewenst.²⁰⁶ Goudzwaard noemt dit: ‘de barrière van kerk en hemel’. Doordat deze barrière geslecht werd, veranderde de verticale levensgerichtheid in een horizontale levensgerichtheid. Dit heeft volgens Goudzwaard geresulteerd in een nieuwe samenlevingsorde: het kapitalisme.²⁰⁷

Ondanks het feit dat Israël religieus was in de dagen van Amos, hadden ze toch een overwegend horizontale levensgerichtheid. En waar de mens zichzelf op de voorgrond plaatst, komt minder ruimte voor God.²⁰⁸ Wat dat betreft zie ik parallellen met de huidige westerse samenleving. Ook daar staat, net als in de tijd van Amos de mens centraal. Amos wijst er op dat Israël steeds tegen de leefregels van JHWH ingaat. We horen hem daarom ook steeds spreken in de naam van JHWH: ‘zo spreekt JHWH’. Amos roept op om te leven zoals het goed is in de ogen van JHWH. Dat brengt ons bij de vraag: hoe relevant is dat nog voor onze tijd?

We hebben geconstateerd dat de huidige sociaaleconomische problematiek in grote lijnen ook voorkwam in de tijd van Amos. Hij riep op om terug te keren naar een rechtvaardige samenleving. Amos stelde het sociaaleconomisch onrecht en de oorzaak daarvan ter discussie. De goede regels die JHWH met zijn volk had afgesproken werden door Israël niet nagekomen. Van Amos kunnen we leren dat een rechtvaardige samenleving mogelijk is, als iedereen zich aan de afgesproken goede leefregels houdt.

Maar hoe komt het dan, dat veel mensen – toen en nu - deze goede regels van recht en ethiek niet willen houden? Normen die voor iedereen, rijk en arm, een win-win situatie opleveren? Wie kan daar nu op tegen zijn? En waarom? In de volgende paragraaf ga ik deze vragen evalueren tegen de achtergrond van de tijd waarin wij leven en de tijd van de profeet Amos.

---

²⁰⁶ B. Goudzwaard, *Kapitalisme en vooruitgang*, pp. 5-8.

²⁰⁷ B. Goudzwaard, *Kapitalisme en vooruitgang*, pp. 12-14.

²⁰⁸ B. Goudzwaard, *Kapitalisme en vooruitgang*, p. 25.

5.3 Hoe evalueer ik zijn boodschap?

De Joodse godsnaam JHWH staat in de westerse wereld bekend als ‘God’. Hoewel velen zeggen niet te geloven in God, heeft iedereen toch wel enig besef van goed en kwaad. Iedereen op deze wereld weet wel welk gedrag verwerpelijk is en dat misdaden gestraft moeten worden. Wat dat betreft spreekt menigeen de kritische boodschap van Amos wel aan. Dat ethische besef is overigens niet altijd direct aanwezig. Zo heeft de Nederlandse overheid pas onlangs besloten om excuses te maken voor 250 jaren slavernijverleden in haar voormalige koloniën.²⁰⁹

De profeet Amos richt zijn kritiek in eerste instantie niet op sociaaleconomische structuren, maar op het sociaaleconomisch handelen van de Israëlieten. Het is immers het handelen van mensen dat de samenleving structuur geeft. Aan de andere kant is het ook zo dat de sociaaleconomische structuur of te wel de maatschappij waarin wij leven onze keuzes en verantwoordelijkheden sterk kunnen beïnvloeden.²¹⁰ Anders gezegd, ons handelen is niet waardevrij.

In deze paragraaf wil ik daarom ingaan op het handelen van mensen in hun context. Wij bevinden ons immers in het krachtenspel van goed en kwaad. Zoals ik in de inleiding al heb vermeld, is een van die krachten ontdekt door Adam Smith. En hoewel Smith nog niet leefde in de tijd van Amos, kunnen zijn denkbelden met terugwerkende kracht toch wel van toepassing verklaard worden op de tijd van de profeet Amos.

In zijn werk betoogt Smith dat Gods voorzienigheid zich openbaart als een natuurlijke wetmatigheid, die opgesloten zit in de natuurlijke werkelijkheid. De natuurwetenschappelijke benadering laat echter steeds minder ruimte voor God en theologie. In het Deïsme van Smith zoals hij dat verwoordt in zijn boek *The theory of Moral Sentiments* is in beginsel God nog identiek aan de natuur, maar in zijn werk *An inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* is er alleen nog natuur. Smith is dan op het punt gekomen dat hij vooral geïnteresseerd is in de wetmatigheden van de werkelijkheid.²¹¹

Smith ontdekt het kapitaal als centrum van de economische dimensie van de natuurlijke werkelijkheid. De logica van het kapitaal is, dat ze zichzelf vermeerdert door winst te maken in het ruilproces. Smith maakt op die manier van het kapitaal een autonome instantie met haar eigen wetmatigheid. Kapitaal krijgt zo de kracht van een sturend en regelgevend principe. Heel de samenleving wordt zo ingericht zodat alles en iedereen dienstbaar wordt aan de natuur van het kapitaal.²¹²

Doordat het kapitaal het voor het zeggen krijgt in onze samenleving, vindt er een bedekte heiliging van de economische dimensie van de natuurlijke werkelijkheid plaats. De natuurlijke theologie verliest bij Smith meer en meer haar kracht; God wordt er uitgefilterd zodat alleen de natuur overblijft.

---

²⁰⁹ <https://www.hrw.org/nl/news/2022/12/15/dutch-apology-slavery-only-first-step> (d.d. 15-12-2022).

²¹⁰ T. Hoekstra, *Economie en Geloven: Een Spanningsveld Belicht Aan de Hand Van Het Eerste Algemene Diaconale Reglement in de Nederlandse Hervormde Kerk, 1840-1860: Een Zoektocht Naar Een Kritische Theologie*, Kampen, Kok, 1999, pp. 226-227.

²¹¹ T. Hoekstra, *Economie en Geloven*, pp. 171-173.

²¹² T. Hoekstra, *Economie en Geloven*, p. 174.

Maar uit diezelfde natuur komt een nieuwe ‘god’ op; de innerlijke logica van het kapitaal. En zo gebeurt het dat het kapitaal de plaats van God inneemt.²¹³ Dat is tegelijkertijd de aanzet voor een kapitalistische samenleving.

Adam Smith wordt daarom ook wel de vader van het kapitalisme genoemd. Toch zou hij in onze tijd zeker ook een van de belangrijkste critici van datzelfde kapitalisme zijn. De moderne economie zoals wij die kennen, is nooit zijn bedoeling geweest. Bij Smith heeft het handelen van de kapitaalbezitter uit eigenbelang ook een positief effect voor het maatschappelijk belang.²¹⁴ Dat dit door Smith bedoelde maatschappelijk belang niet tot haar recht komt, is te wijten aan het feit dat ondernemers eigenbelang vervangen hebben door egoïsme en hebzucht.

De aldus ontstane nieuwe economische en maatschappelijke orde, het kapitalisme, heeft daarom ook een donkere keerzijde. Want omdat alles nu om het kapitaal draait, is er geen of minder aandacht voor sociaaleconomische problematiek. In hoofdstuk 3 en 5 is al diepgaand op de sociaaleconomische praktijk van Israël en op die van onze huidige tijd ingegaan. De oorzaak van sociaaleconomisch onrecht is voor een groot deel te wijten aan de economische dominantie van het kapitaal.²¹⁵ Deze dominantie werkt als een onzichtbare economische religie diep in op mensen en heeft afgodische trekken gekregen.

Zonder dat wij het echt beseffen worden we allemaal min of meer beïnvloed door deze nieuwe religie. Dat geldt zowel voor de samenleving in de tijd van Amos, als voor onze huidige maatschappij. Het is daarom belangrijk dat wij de invloed van deze verborgen economische religie herkennen, verklaren, onderzoeken en beoordelen om zo inzicht te krijgen in de economische dimensie van de maatschappelijke werkelijkheid. De economische dimensie van de maatschappelijke werkelijkheid is namelijk de context waarin wij als mensen ethische keuzes maken.²¹⁶

Er is dus bewustwording nodig met betrekking tot het krachtenspel waarin wij verkeren. De profeet Amos maakt namens zijn zender JHWH het volk Israël bewust van de context waarin ze verkeren. Hij laat zien welke negatieve kracht er van het kapitaal uit gaat. Geld is blijkbaar een machtige en verleidelijke afgod. Ook Jezus, de zoon van JHWH zegt in Mattheüs 6:24

Niemand kan twee heren dienen, want of hij zal de één haten en de ander liefhebben, of hij zal zich aan de één hechten en de ander minachten. U kunt niet God dienen en de mammon.

De elite van Israël is in de macht van de mammon gekomen, de afgod van het geld en van de rijkdom. Ik moet hierbij denken aan wat Brueggemann militair consumentisme noemt. Met militair consumentisme bedoelt Brueggemann dat mensen in het Westen de overtuiging hebben dat welzijn, veiligheid en geluk het resultaat zijn van het in bezit krijgen, hebben, gebruiken en consumeren, zonder limiet, zelfs als dat ten koste gaat van anderen. Dat resulteert in een teveel bij de een, en een tekort bij de ander. En om die positie te verdedigen, moet het Westen zich als een militair gedragen.²¹⁷

---

²¹³ T. Hoekstra, *Economie en Geloven*, p. 174.

²¹⁴ T. Hoekstra, *Economie en Geloven*, p. 100.

²¹⁵ T. Hoekstra, *Economie en Geloven*, p. 231.

²¹⁶ T. Hoekstra, *Economie en Geloven*, pp. 242-245.

²¹⁷ W. Brueggemann, *Theology of the Old Testament: testimony, dispute, advocacy*, pp. 718-719.

Als we ‘het Westen’ vervangen door ‘de elite van Israël’, zou deze tekst ook geschreven kunnen zijn door de profeet Amos. Dat roept de vraag op of er nog wel een rechtvaardige samenleving mogelijk is, en welke weg daar dan naar toe leidt.

5.4 Is er een begaanbare weg?

In deze paragraaf wil ik inzoomen op een begaanbare weg. Amos riep het volk van God op om terug te keren; om zo te gaan leven zoals het goed is in de ogen van God. Wat heeft dat ons te zeggen? En hebben die woorden van Amos ook nog universele betekenis? In de moderne westerse wereldbeschouwing is er immers een scheiding tussen het sacrale en wereldse leven.²¹⁸ Soms denk ik echter wel eens: is die scheiding tussen sacraal en profaan wel zo groot? Want mensen met een wereldse levensbeschouwing kunnen met hun levensstijl een voorbeeld voor christenen zijn. En mensen met een christelijke levensbeschouwing kunnen een levensstijl hebben, die je niet direct van een christen zou verwachten.

Kennelijk zijn er meer krachten in het spel die ons handelen bepalen dan alleen onze levensbeschouwing. Een van die krachten is geld of kapitaal. We hebben in het voorgaande gezien dat kapitaal een machtige afgod is. Mensen leven met de gedachte dat geld vrij en onafhankelijk maakt. Als je maar genoeg geld hebt, kun je als het ware je eigen paradijs kopen. Voordat je het weet zet je al je vertrouwen op de god van het geld en zoek je je zekerheid bij een afgodische macht.²¹⁹ De meeste mensen herkennen de invloed van de geldgod niet in hun leven, en daarom is het nodig dat hun ogen er voor geopend worden.²²⁰ Liefde voor het geld is immers de wortel van alle kwaad (1 Tim. 6:10).

We moeten ons daarom bewust worden van de invloed van geld. We moeten inzicht krijgen in de krachten die de subjectiviteit van mensen beïnvloedt.²²¹ Dat inzicht is nodig om de verborgen afgod van de kapitalistische maatschappij te ontmaskeren. Want deze afgod, de mammon, is een grote concurrent van het christelijk geloof.

Maar is alleen inzicht verkrijgen in de krachten die onze subjectiviteit beïnvloeden genoeg? Ik denk van niet. Want al zouden we een zuiver inzicht hebben in alle zaken die ons als (gelovig) mens beïnvloeden, dan wil dat nog niet zeggen dat we de juiste keuzes maken in het leven. Inzicht in kwade krachten is nodig, maar niet genoeg. Ik kom hier terug op bovengenoemde tekst in Mattheus 6:24. Het is noodzakelijk dat we van eigenaar veranderen. En dat is gelukkig mogelijk door het werk van de Heilige Geest. Die Geest zorgt voor een terugkeer (beking) tot God. Dat is nog steeds de blijde boodschap voor heel de wereld.

Amos riep het volk van Israël op tot beking; tot verandering van eigenaar. Hij baseerde zijn boodschap op het verbond met JHWH en de wetten van de Thora. Het verbond fungeert als een contract en de wetten van de Thora als de regels van dat contract. Als beide partijen zich houden aan de afgesproken regels van het contract, zal dat resulteren in een rechtvaardige samenleving. de wetten van Mozes doelen immers op een herverdelende rechtvaardigheid.

---

²¹⁸ A. van der Rijst, *Geloof en economisch handelen*, p. 20.

²¹⁹ B. van der Graaf, *Leren leven in overvloed. Over discipelschap in rijkdom en armoede*, Heerenveen: Royal Jongbloed, 2016², p. 41.

²²⁰ B. van der Graaf, *Leren leven in overvloed*, p. 48.

²²¹ T. Hoekstra, *Economie en Geloven*, p. 242.

Het is frappant dat iemand met een heel andere levensbeschouwing tot dezelfde conclusie komt als de profeet Amos. Het zich houden aan de afgesproken regels van het contract, speelt ook bij de verlichtingsdenker Wagner Tsukamoto (hierna: Wagner) een grote rol. Hij analyseert de tekst van het Oude Testament op oplossingen van economische conflicten in sociale interacties.²²² Wagner ziet in de tekst een latente aanwezigheid van maatschappelijke contracten.

Het gaat Wagner om constructieve oplossingen van sociale conflicten waarbij waarden van pluralisme²²³ worden getolereerd. Bij Wagner gaat het steeds meer naar een radicaal economisch humanisme toe.²²⁴ God verliest als constitutioneel koning steeds meer autoriteit over de mens en een verlichte moderne benadering van sociaal economisch contracteren komt op.²²⁵ Hoewel ik het absoluut niet met het uitgangspunt en de denkbeelden van Wagner eens ben, zie ik toch wel een sterk punt in zijn theorie. Hij wil sociale conflicten oplossen door middel van maatschappelijke contracten.

In onze tijd zouden we zeggen dat de overheid zo veel mogelijk sociaaleconomisch onrecht moet voorkomen door middel van wetten en regels, of te wel maatschappelijke contracten. Wetten die de sociale zekerheid regelen in Nederland garanderen elke Nederlander een bestaansminimum. De burgers zijn min of meer tevreden en de overheid is op die manier verzekert van vrede en orde in het land. Een win-win situatie dus.

Toch kunnen we niet ontkennen dat ondanks alle regels en wetten die er zijn om mensen te beschermen er nog steeds veel sociaaleconomisch onrecht plaats vindt. Ik wil daarmee niet ontkennen dat wetten, regels en contracten voor de maatschappij zinloos zijn. Kennelijk zit er iets in de mens waardoor regelgeving noodzakelijk geworden is. En is het ook nodig om deze regels af te dwingen om een rechtvaardige maatschappij mogelijk te maken. Dat afdwingen van regels is overigens nodig bij zowel gelovigen als ongelovigen. Kennelijk hebben beide last van de kracht van de zonde.

Maar hoe wordt de rechtvaardige samenleving dan wel werkelijkheid, gezien de kloof tussen 'onze' wereld en het koninkrijk van de hemel? Naar mijn mening zal dit spanningsveld blijven bestaan tot de jongste dag; de wederkomst van Jezus. Tot die tijd zullen we, net als Amos, klokkenluider moeten zijn van het sociaaleconomisch onrecht van onze tijd. Tegelijkertijd zullen we, als getuigen van God, moeten leven naar zijn wil. Want gehoorzaamheid aan zijn geboden zal tot zegen zijn voor de samenleving. Het sociaaleconomisch onrecht zal verdwijnen omdat we onze naaste lief zullen hebben als onszelf en God boven alles.

---

²²² Sigmund Wagner-Tsukamoto, *Is God an Economist? An Institutional Economic Reconstruction of the Old Testament*, UK: Palgrave MacMillan, 2009, p.2.

²²³ Pluralisme: verschillende belangen van verschillende sociale en culturele groepen die met elkaar in strijd kunnen zijn.

²²⁴ Sigmund Wagner-Tsukamoto, *Is God an Economist?*, p.106.

²²⁵ Sigmund Wagner-Tsukamoto, *Is God an Economist?*, p.107.

5.5 samenvatting

De behandelde thema's met betrekking tot sociaaleconomisch onrecht in de tijd van Amos komen ook in onze tijd voor. Amos leert ons dat als de wetten van de Thora losgelaten worden, er dan een onrechtvaardige samenleving ontstaat. In mijn evaluatie van de boodschap van Amos zie ik dat God vervangen is door een afgod met de naam kapitaal, die het handelen van mensen diepgaand beïnvloedt. Om terug te keren naar een rechtvaardige samenleving, is verlossing van deze afgod, of te wel bekering tot God nodig. Maatschappelijk contracten zoals het stelsel voor de sociale zekerheid zie ik als een onvolledige, noodzakelijke en tijdelijke voorziening.

6.0 Conclusies

6.1 Tien conclusies

In deze thesis staat de volgende hoofdvraag centraal: *In hoeverre is de boodschap van de profeet Amos relevant bij de evaluatie van de huidige sociaaleconomische problematiek rondom arm en rijk?*

Eerst zal ik hieronder een aantal verschillende conclusies trekken. Daarna zal ik op grond van deze conclusies de hoofdvraag beantwoorden.

Conclusie 1

Amos is niet alleen profeet, maar staat door zijn beroep als veehouder ook volop in het dagelijkse leven. Amos richt zich met zijn boodschap op de tien stammen van Israël. Het tienstammenrijk kenmerkt zich door welvaart en afgoderij. Er is een grote tegenstelling ontstaan tussen rijk en arm.

Conclusie 2

De rijke bovenlaag maakt zich schuldig aan mensenhandel, onderdrukking en seksueel misbruik, oneerlijke handel, corruptie en buitensporige consumptie ten koste van de armen. Er is sprake van sociaaleconomisch onrecht.

Conclusie 3

Amos waarschuwt namens JHWH tegen afgoderij omdat afgoderij het volk losweekt van het verbond met JHWH. Het volk verliest daarmee de wet van God uit het oog en dat leidt tot immoreel gedrag.

Conclusie 4

Amos profeteert op basis van een variëteit uit de Thora, specifieke wetten en wijsheidsliteratuur. Amos heeft in ieder geval een beroep op het geweten van Israël gedaan.

Conclusie 5

Sociaaleconomisch onrecht is zonde en vraagt om straf.

Conclusie 6

Het sociaaleconomische onrecht in de tijd van Amos komt ook in onze tijd voor.

Conclusie 7

Amos leert ons dat als de wetten van de Thora losgelaten worden, er een onrechtvaardige samenleving ontstaat.

Conclusie 8

God is vervangen door een afgod met de naam kapitaal, die het handelen van mensen diepgaand beïnvloedt.

Conclusie 9

Om terug te keren naar een rechtvaardige samenleving, is verlossing van deze afgod, of te wel bekering tot God nodig.

Conclusie 10

Maatschappelijk contracten zijn tot de wederkomst van Jezus onvolledige, noodzakelijke en tijdelijke voorzieningen.

6.2 Tot slot

In dit onderzoek is gezocht naar een antwoord op de vraag: *In hoeverre is de boodschap van de profeet Amos relevant bij de evaluatie van de huidige sociaaleconomische problematiek rondom arm en rijk?*

De boodschap van de profeet Amos is bij de evaluatie van de huidige sociaaleconomische problematiek in hoge mate relevant. In beide situaties is er sprake van grote welvaart. In beide situaties is er ook sprake van een grote kloof tussen rijk en arm. Dit gaat in beide 'samenlevingen' gepaard met sociaaleconomisch onrecht. Dit onrecht is zonde en vraagt om straf. Of te wel, het overtreden van normen is schadelijk voor de samenleving en de leefomgeving. Deze normen zijn als een natuurlijke wet in ieders geweten geschreven. Ook in de wetten van de Thora en in de wijsheidsliteratuur komen we deze normen tegen. Afgoderij is ook in de huidige tijd waarneembaar, ze ontpopt zich in een moderne gedaante: het kapitaal. Afgoderij is in de tijd van Amos en ook in onze tijd een groot gevaar omdat ze afbreuk doet aan de normen van de Thora en leidt tot immoreel gedrag. Dat heeft dan weer een onrechtvaardige samenleving tot gevolg. Om terug te keren tot een rechtvaardige samenleving, is ook in onze tijd bekering tot God nodig. Voor het volk Israël is dat concreet het zich houden aan de wetten van het verbond en voor de huidige tijd zou dat het zich houden aan maatschappelijke contracten kunnen zijn, totdat Hij komt! Ten slotte, zou Amos, die naast profeet ook veehouder of zakenman is, zich niet kunnen houden aan wat hij zelf verkondigt? Met andere woorden: als God gerechtigheid vraagt in ons sociaaleconomische handelen, vraagt Hij dan iets onmogelijks?

7. Literatuurlijst

Boeken

Mark J. Boda, J. Gordon McConville (eds), *Dictionary of the Old Testament Prophets*, Downers Grove: InterVarsity Press, 2012.

Roland Boer, *The sacred economy of ancient Israel*, Louisville, Kentucky, Westminster John Knox Press, 2015.

W. Brueggemann, *Theology of the Old Testament: testimony, dispute, advocacy*, Minneapolis, Fortress Press, 1997.

P. Cammeraat, *Leren en leven, Handboek voor bijbelonderwijs*, deel 2, Kampen: De Groot Goudriaan, 1993³.

Michael D. Coogan, *A brief introduction to the Old Testament: the Hebrew Bible in its context*, Oxford University Press, 2016³.

G. Eidevall, *Amos, A New Translation with Introduction and Commentary* (The Anchor Yale Bible, 24G), New Haven and London: Yale university press, 2017.

B. Goudzwaard, *Kapitalisme en vooruitgang*, Assen: Van Gorcum & Comp. B.V., 1982⁴.

B. van der Graaf, *Leren leven in overvloed. Over discipelschap in rijkdom en armoede*, Heerenveen: Royal Jongbloed, 2016².

Sander Heijne & Hendrik Noten, *Fantoomgroei: waarom we steeds harder werken voor steeds minder*, Amsterdam, Atlas Contact, 2021⁸.

T. Hoekstra, *Economie en Geloven: Een Spanningsveld Belicht Aan de Hand Van Het Eerste Algemene Diaconale Reglement in de Nederlandse Hervormde Kerk, 1840-1860: Een Zoektocht Naar Een Kritische Theologie*, Kampen: Kok, 1999.

R.A. Jongeneel, *Economie van de Barmhartigheid, een christelijk-normatieve visie op economie*, Kampen: Kok, 1996.

A. van der Rijst, *Geloof en economisch handelen*, Kampen: Kok Voorhoeve, 1996.

Sigmund Wagner-Tsukamoto, *Is God an Economist? An Institutional Economic Reconstruction of the Old Testament*, UK: Palgrave MacMillan, 2009.

Websites

<https://alfredmuller.net/2021/08/11/archeologen-bewijs-van-zware-aardbeving-onder-koning-uzzia/>

<https://www.aljazeera.com/features/2022/2/14/climate-change-forcing-zimbabwean-girls-into-to-sex-work>

<https://www.armoedefonds.nl/armoede/armoede-in-nederland/>

<https://biblehub.com/>

<https://www.bibleodyssey.org/en/places/related-articles/samaria-ostraca>

<https://bibleol.3bmoodle.dk/>

<http://www.bijbelaantekeningen.nl/>

https://www.christipedia.nl/wiki/Koningen_en_profeten_van_Isra%C3%ABl

https://www.christipedia.nl/wiki/Nieuwe_maan

http://cojs.org/the_marzeah_amos_denounces_philip_j_king_bar_14-04_jul-aug_1988/

<https://en.katabiblon.com/us/index.php?text=LXX>

<https://www.ensie.nl/betekenis/efa>

<https://www.fiod.nl/wat-is-corruptie/>

<https://www.hrw.org/nl/news/2022/12/15/dutch-apology-slavery-only-first-step>

<https://mensenhandelin nederland.nl/verhalen/alexander-arbeidsuitbuiting>

<https://www.investopedia.com/terms/c/conspicuous-consumption.asp#citation-2>

<https://www.om.nl/onderwerpen/>

<https://ondernemersplein.kvk.nl/oneerlijke-handelspraktijken/#:~:text=Oneerlijke%20Handelspraktijken%20in%20de%20Landbouw>

<https://online.studiebijbel.nl/a/#/>

<https://www.oxfamnovib.nl/armoede-verslaan/honger-en-hongersnood/beschermen-van-landrechten>

<https://www.startpagina.nl/v/maatschappij/samenleving/vraag/369487/houdt-sociaal-economisch/>

<https://voedselbankennederland.nl/>

<https://www.wetrecht.nl/oneerlijke-handelspraktijken/>

https://nl.wikipedia.org/wiki/Orthodox_jodendom#Karakteristieken

<https://nl.wiktionary.org/wiki/sociaaleconomisch>

Software

Interlinear Scripture Analyzer 3 basic

Krantenartikel

Archibald van Wieringen, ‘Het Bijbelboek Amos zet als een aardbeving alles op de kop’, in: *Friesch Dagblad*, 15 februari 2020.